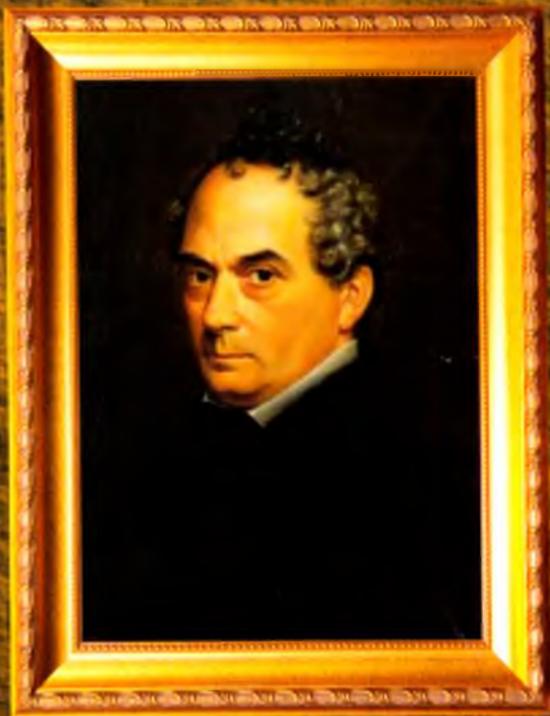

Hoffmann mit Augen eines deutschen und usbekischen Juristen

Хофман немис ва ўзбек юристи нигоҳида

Хофман

немис ва ўзбек
юристи нигоҳида

Hoffmann

mit Augen eines deutschen
und usbekischen Juristen

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ МАРКАЗИ

NATIONALES ZENTRUM FÜR MENSCHENRECHTE
DER REPUBLIK USBEKISTAN

ҲОФМАН
НЕМИС ВА ЎЗБЕК
ЮРИСТИ НИГОҲИДА

HOFFMANN
MIT AUGEN EINES DEUTSCHEN
UND USBEKISCHEN JURISTEN

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

Тошкент
2013

УЎК:821.112.2:34

КБК:84(4Нем)

X-68

Ҳофман немис ва ўзбек юристи нигоҳида./Арвед Бломайер, Акмал Саидов. – Т.: Янги аср авлоди, 2013. – 80 б.

ISBN 978-9943-27-124-1

Ҳар бир мамлакат тарихида шундай инсонлар бўладики, улар чиндан ҳам унинг миллий мулки, бойлиги ҳисобланади. Қомусий манбаларда “немис романтизми руҳи”нинг тимсоли сифатида ўчмас ном қолдирган улуғ ёзувчи Эрнст Теодор Амадей Ҳофман таваллуд топгандан буён икки асрдан ошиқроқ вақт ўтди. Ушбу рисолада Ҳофман сермазмун ҳаётининг яна бир қирраси – унинг юридик фаолияти ҳақида сўз юритилади.

Рисоладан юридик фанлар доктори, Берлин очиқ университетининг собиқ профессори Арвед Бломайер ҳамда юридик фанлар доктори, қиёсий ва халқаро ҳуқуқ профессори Акмал Саидовнинг мақолалари ўрин олган.

УЎК:821.112.2:34

КБК:84(4Нем)

Таржимонлар:

Равшан Султонов, Мирзиали Акбаров

*Ушбу рисола Фридрих Эберт номидаги жамғарманинг
Ўзбекистондаги ваколатхонаси молиявий кўмагида chop
этилди*

ISBN 978-9943-27-124-1

© «Ҳофман немис ва ўзбек юристи нигоҳида». Арвед Бломайер, Акмал Саидов. «Янги аср авлоди», 2013.

ҲОФМАН
НЕМИС ВА ЎЗБЕК
ЮРИСТИ
НИГОҲИДА

Э.Т.А. ҲОФМАН-ЮРИСТ

*(Адиб таваллудининг 200 йиллигига бағишланган
маъруза¹.*

Берлин-Нью-Йорк: Де Грютер нашриёти, 1978)

Бугун биз таваллудининг 200 йиллигини тантанали нишонлаётган Эрнст Теодор Амадеус Ҳофман 46 йил умр кўрган ва у ўз ижоди ҳамда фаолиятининг атиги 20 йилида ҳуқуқшунослик ва бадиий ижод соҳасида шундай ажойиб натижаларга эришганки, унинг бутун истеъдодини, бир оз сийқа бўлса-да, биргина «универсал даҳо» деган сўз билан тўла-тўқис таърифлаш мумкин. У юрист, бастакор, дирижёр, муסיқа муаллими, муסיқа мунаққиди, рассом ва мусаввир ҳамда театр меъмори сифатида фаолият кўрсатибгина қолмай, балки пировардида ўз замонасида улкан муваффақиятга эришган, ҳамманинг диққат-эътиборига сазовор бўлган романтик ёзувчи даражасига ҳам кўтарила олган.

Унинг шахсига тўхталадиган бўлсак: ташқи кўриниши кичкина, ориқ, нимжонгина, жингалак сочли, нигоҳи ўткир, сачраб турадиган, жонсарак, абжир,

¹ Берлин музейи (собиқ Олий суд) биносида 1976 йилнинг 23 январь куни қилган ушбу маърузам матни ўзгаришсиз босилмоқда. Унга асос сифатида фойдаланган манбаларим қаторида, энг аввало, қуйидагиларни айтиб ўтмоқчиман: Ойген Волҳауптер, Юрист адиблар II (1955) 35-98 бетлар; Фридрих Шнаппнинг иккала тўплами; Э.Т.А. Ҳофман, Юридик асарлар (1973) ва Э.Т.А. Ҳофман дўстлари ҳамда таниш-билишлари хотираларида (1974), шунингдек, Улрих Ҳелмке қаламига мансуб «Э.Т.А. Ҳофман» (1975) номли ажойиб баён-ҳикоя (Муаллиф изоҳи).

чаққон, аччиқ киноя ва пичингга уста, ҳозиржавоб, ҳазилкаш, давраларнинг гули, улфат, ишқ бобида кўпинча омади чопавермаган бўлишига қарамасдан, аёлларни жон-дилдан севган хуштор, гўзалликка ошиқ инсон бўлган. У ўз замондошларига, ўзи тенги ақлли, совуққон эркакларга мўъжизакор бир тарзда маккорона жозибадор куч билан таъсир кўрсатган бўлса ҳам ажаб эмас. Бироқ шу билан бирга у — унинг феномени ҳам айнан мана шунда-да! — судьялик лавозимига оид барча жиддий, ҳуқуқий билимларни чуқур эгаллаган мартабали юрист ҳам бўлган.

Бир замонлар Пруссиянинг Олий суди жойлашган мана шу бинода у фаолият олиб борган, шу бинодан кириб-чиққан, мана энди бугун мен, у қадар сермазмун бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда соф юридик тилда адиб ҳақида хайрихоҳона мақтов сўз айтмоқчиман. Айни пайтда эса санъаткор кўз ўнгимизда худди ҳозиргидек, яъни ўз ишига ниҳоятда берилган, тушгача идоранинг ҳужжат ишларини битириб бўлиб, сўнг Таубенштрасседа жойлашган уйига шошиладиган, у ерда қўлёзма ва партитуралар² устида мук тушиб ишни давом эттирадиган, оқшомлари эса Луттер ва Вегенер ертўла-майхонасида дўстлари билан улфатчилик қиладиган, маълум ва машҳур замондошлари билан мунтазам хат ёзишиб турадиган, аччиқ, ўткир танқидий мақолалар битадиган ва эртаси куни яна судда ўз овозига эга бўлган ҳуқуқшунос сифатида намоён бўлиши лозим.

Мен ўз нутқимни унинг ҳаётидан бошламоқчиман. Эрнст Теодор Вилҳелм Ҳофман 1776 йил 24 январда

² Партитура — оркестр, хор учун ёзилган мусиқа асарининг айрим қисмлари мажмуи (шу ва бундан кейин келтириладиган барча изоҳлар таржимонники).

Кёнигсбергда дунёга келган. Амадеус – санъаткор номини унинг ўзи кейинчалик қабул қилиб, исми-шарифига қўшган. Ҳофманнинг отаси сарой судида адвокат бўлган; унинг авлод-аждодиди, ота-бобо-лари орасида поляк ва венгерлар ҳам бўлганми-йўқми, бу ҳанузгача исботланмаган. Лекин у бутун ҳаёти давомида негадир ёт-бегона ва ажнабийлардек та-ассурот қолдирган.

Бизни кўпроқ унинг келиб чиқишига доир юридик муҳит қизиқтиради. Ота-онаси тез орада ажрашиб кетишгач, Эрнст кенжа ўғил сифатида онаси ихтиёрида қолган; айна пайтда унинг тарбияси учун юрист қариндошлари ҳам ғамхўрлик кўрсатишган.

Ҳофман мактабда ўқиб юрган чоғларидаёқ ўзидан бир ёш катта бўлган Теодор Готтфрийд фон Ҳиппел билан дўст тутинган. Ҳиппел кейинчалик Пруссия давлат маслаҳатчиси ва ҳарбий Пруссия обер-президенти бўлган. У дўстига бир умр содиқ бўлган, гениал санъаткорнинг бошига, хоҳ иш (хизмат), хоҳ тирикчилик билан боғлиқ бўлсин, турли хил тақдир синовлари тушган пайтларда ҳар доим ёрдам қўлини чўзиб, уни қўллаб-қувватлаб келган. Улар универ-ситетда ҳам бирга ўқишган.

1792 йилда ўн олти ёшли Ҳофман Кёнигсбергдаги Албертина университетининг юридик факультетига ўқишга қабул қилинган. Албатта, у ўқишга азбаройи юриспруденцияга қизиққанидан кирмаган, балки бу бутунлай табиий равишда рўй берган, чунки юриспруденция мазкур оила аъзоларининг асосий ихтисо-си ҳисобланган. Ҳофман ёшлигиданоқ муסיқа ва расм солиш бўйича сабоқлар олган, бироқ санъаткор бўлиш ҳақидаги фикр ҳеч қачон унинг хаёлига ҳам келмаган.

Шу ўринда ўша даврда Пруссиядаги мавжуд ҳуқуқ ҳолати ва даражаси хусусида ҳам тўхталиб ўтсам: 1791 йилда Пруссия давлатида жуда катта,

улкан кодификация³, жами 17 мингдан зиёд моддадан иборат бўлган АЛР, яъни Дас Алге-майне Ландрехт⁴ эълон қилинган ва 1794 йилда қонун кучга кирган. Агар қиёслайдиган бўлсам, 2385 моддадан иборат БГБ, яъни Дас Бюргерлихе Гезетсбух (Фуқаролик кодекси) 1896 йили эълон қилиниб, 1900 йилнинг 1 январидан кучга кирган. Янги кодекс (БГБ)ни ўрганиш янги АЛРга қараганда анча осонроқ кечган бўлса керак, эҳтимол.

Ҳофманнинг ўқишлари жойида бўлган. У улуғ Кант маърузасини ҳам тинглаган, деб айта олмайман. Унинг ҳуқуқшуносликка бўлган муносабатини билиш учун мактубидан олинган биргина мазкур гап кифоя қилади деб ўйлайман: «Ўқиш секин ва зерикарли бормоқда – мен энди юрист бўлиш учун ўз-ўзимни мажбурлашимга тўғри келади».

Етти семестрдан сўнг, 1795 йилда Ҳофман ҳуқуқдан илк имтиҳон топширади. Баҳо эса қуйидагича бўлган: «Гарчи қарз шартномаси, заём ва бирор ҳуқуқнинг амалга ошиш ёки кучидан қолиш (бекор бўлиш) муддатига доир жавоблар ҳали билими тўла-тўкис эмаслигидан далолат берса ҳам, умуман олганда, анча яхши».

Ўша даврда Пруссияда адлия соҳасини ўқитиш шу тариқа олиб борилар, биринчи имтиҳонга қадар уч йил суд терговчиси, кейин референдарлик имтиҳонлари, стажёрлик давридан сўнг ниҳоят, ассессорлик⁵ имтиҳони топширилар эди.

³ Кодификация – маълум бир давр ичида чиқарилган ва амалда жорий бўлган қонунларни тўплаб тартибга солиш, қонунлар мажмуаси (кодекс) тузиш.

⁴ Ландрехт – Ўрта асрларда Германияда жорий этилган умумий (ер) ҳуқуқи, мамлакатдаги айрим ўлкаларнинг қонунлар тўплами.

⁵ Ассессор – иккинчи имтиҳонни топширгандан сўнг, маъмурий ёки суд тизимига тайинланадиган номзод, лавозим.

Ҳофман суд терговчиси этиб тайинланган ва Кёнигсбергга – Шарқий Пруссия ҳукумати ихтиёрига ишга юборилган. Аммо шу пайтда унинг оиласи олдида бошқа турар-жойга кўчиш муаммоси кўнданланг турган. Бунга Ҳофманнинг оилали бир аёлга бўлган эҳтиросли муносабати сабаб бўлиб, оила рўй бериши мумкин бўлган кўнгилсизликларнинг олдини олмоқ истагида бўлган. Шунда Ҳофманнинг ўзи манзилини ўзгартирган – бундан ўзи ҳам енгил тортган – 1796 йил майида Глогауга келган, бу ерда уни тоғаси, адлия маслаҳатчиси Дёрффер меҳр билан кутиб олиб, унга ғамхўрлик кўрсатган.

Ҳофманнинг айнан шу даврда ёзилган хатларидан биридаги ушбу жумла кўпчиликда қизиқиш уйрогади: «Ҳафта кунлари мобайнида юристман, жуда бўлмайд қолганда, оз-моз мусиқачи ҳам бўламан, яқшанба кунлари расм чизаман, кечалари эса то тун ярмидан оққунга қадар ғалати ва аломат муаллифга айланаман». Бундан ҳуқуқшунос ва ижодкор Ҳофман ўзи учун характерли бўлган вақт тақсимотини нечоғли тўғри ва оқилона ташкил эта олганлиги кўриниб турибди.

1799 йилнинг июнь ойида Ҳофман Глогауда ўзининг иккинчи – референдарлик имтиҳонини муваффақият билан топширган. У бу сафар «суд жараёни, васийлик, омонатлар ва ипотека тартиб-қоидалари ҳамда Силезия ўлкасига оид қонунлардан» имтиҳон қилинган. Энди унинг натижалари «ҳамма ерда фавқулодда яхши» дея эътироф этилган; у «юқорида тилга олинган бўлимлар бўйича жуда равон ва чуқур билим ўзлаштиришга эришган». Бундан ташқари, у «тиришқоқлик ва чуқур фикр-мулоҳаза билан пухта ишлаб чиқилган синов реферати»ни ҳам ёзиб топширган.

Мазкур ёзма рефератнинг тўлиқ матни бизгача етиб келган, мен ҳозир шу ҳақда гапириб ўтмоқчиман.

Шарқий Пруссиялик бир мулкдор, катта ер эгаси Силезиядан бутун жиҳоз-пиҳозлари билан мулк сотиб олган ва уни ижарага бериб қўйган. Харид нархининг бир қисмини у вексел билан тўлаган, собиқ мулк эгаси эса векселни яна кимгадир бериб юборган. Тўлов муддати етиб келгач, векселлар тўланмай қолган ва Глогауда индоссантлар⁶ бунга қарши даъво билан чиққанлар. Бу орада харидор маъмурият топшириғи билан Шарқий Пруссияга хизмат сафарига кетган. У ерда у олди-сотди шартномасини суд йўли билан бекор қилиш ҳаракатига тушган, мазкур ишнинг Глогаудаги судга тегишли эканлиги юзасидан таллашиб-тортишган. Бироқ мулккий ҳуқуқ мавжуд эмас, чунки мулк унга фақат ижара тариқасида берилган бўлиб, уни кўрувчи суд идораси Шарқий Пруссияда жойлашган. Харидор энди жон-жаҳди билан ўзи истаган ва интилган олди-сотди шартномасининг бекор қилинишига қарши эътироз билдирган.

Энди Ҳофманга келсак: аввалига у жавобгарнинг ҳуқуққа эгалигини ва суд идорасининг унга тегишли эканлигини тасдиқлаган. Бунга асос: айбдор мулкни бутун жиҳоз-пиҳози билан сотиб олган ва ижарага берган, жўнаб кетаётганда эса маъмуриятни ўртага солган. АЛР қонун-қоидалари бўйича ўринли деб топилиши мумкин бўлган иккинчи яшаш жойининг «тилсиз» асослилигининг боиси ҳам мана шунда бўлган.

Мазкур ишни кўриб чиқишда Ҳофман АЛР томонидан чиқарилган фармойишга суяниб иш олиб борган. Ушбу ҳужжатга кўра, мулкдорлар векселни

⁶ Индоссант – вексель ёки шунга ўхшаш қимматли қоғозлардан фойдаланиш ҳуқуқини бошқа бирор кимга ўтказиб берувчи шахс.

фақат нақд пул мавжуд бўлган тақдирдагина тақдим этишлари лозим бўлган. Мазкур вазиятда эса бундай ҳолат мавжуд бўлмаганлиги сабабли векселлар ҳақиқий деб ҳисобланмаган. Хўш, унда векселлар ҳуқуқларини ўтказиш нима бўлади? Ҳофман уларни мақсадга мувофиқ равишда харид нархи даъвосининг цессиялари⁷ сифатида изоҳлаган. Бироқ энди мазкур даъвога жавобгар олди-сотди шартномасининг бекор қилинишини қарама-қарши қўйиши мумкин бўлган. Томонлар Шарқий Пруссияда бу ҳақда бир-бири билан судлашар эканлар, даъвогарлар ўз ҳуқуқларини воситачилар сифатида амалга оширишлари лозим бўлган. Шунинг учун Ҳофман юқорида қайд этилган ҳуқуқлар сақланиш шарти билан даъвони рад этиш тўғрисидаги таклиф билан чиққан. Ушбу мисолдан Ҳофман ёзган реферат бекорга яхши баҳо олмаганини тушуниб олиш мумкин.

Шундан сўнг референдар (стажёр) этиб тайинланган Ҳофман аввал Глогауда таҳсил олган. Кейинчалик тоғаси Оҳайм Дёрффер Берлинда олий трибунал махфий маслаҳатчиси этиб тайинлангач, Ҳофман ҳам у билан бирга кетган ва референдар сифатида илк бор Олий суд биносига қадам қўйган. Таҳсил бошланиб улгурмаёқ, у раҳбариятга маълум талаблар билан мурожаат қилган ва унинг талаблари дарҳол қондирилган. Ҳофман бу пайтда ўз фани, ўз соҳасига чуқур кириб борган. Унинг ўткир ақл-заковати афтидан материя (моддий олам, борлиқ)дан узлуксиз озиқланиб борган. У дўсти Ҳиппел билан бирга ассессорлик имтиҳонига пухта тайёргарлик кўрган ва уни 1800 йил феввалида «аъло» баҳога топширган. Бу пайтда у 24 ёшда бўлган. Шундан кейин у

⁷ Цессия – бирор талабга ён бериш, кўниш, рози бўлиш ва ҳоказо.

ассессор этиб тайинланган ва Позенга – Жанубий Пруссия ҳукумати ихтиёрига юборилган (ҳақ тўланмайдиган лавозимда ишлаш учун!).

«Жанубий Пруссия» деб аталмиш ўлкага Пруссия 1793 йилда Польшанинг иккинчи бор бўлинишида эга бўлган. У ерга кўпинча ёш, талантли ва ишчан, серғайрат юристларни юборишган, чунки қилиниши лозим бўлган ишлар ҳаддан ташқари кўп бўлган.

Ҳофман ўз иш фаолияти давомида раҳбариятнинг ишончини қозонган, хайрихоҳлигига сазовор бўлган ва шу тариқа унинг катта истиқбол сари хизмат йўли бошланган. У энди илк бор ўзининг ижодкорга хос табиатига мос келадиган ижтимоий турмуш тарзини топиб олгандек бўлган. Ўша даврларда Позен немис-поляк-яхудий тафаккури ўзаро кесишган жой ҳисобланган. Аслзода, зодагонлар ва буржуазия нафис санъат (рассомлик, мусиқа ва ҳ. к.) ривожини йўлида ғамхўрлик кўрсатишда бир-бирлари билан мусобақалашган. Ёш Ҳофман бошқа прус амалдорларига қарама-қарши ўлароқ немис бўлмаган давраларга ҳам кириб борар, улфатчилик, зиёфатлардан лаззатланар, бал ва шунга ўхшаш махсус кечаларга мунгазам бориб турган. Шундай кунларнинг бирида кутилмаганда ёшлик ғурури устун келиб, қизиқ устида ортиқча жасорат кўрсатиб, қовун туширган. Гап шундаки, у ажойиб рассом сифатида бошқармадаги жиддий амалдорлар ва зобитларнинг ниҳоятда кулгили карикатураларини ҳам чизиб юрган. Махфий сақланиши лозим бўлган ушбу расмлар аксига олиб, бир куни карнавал базмида «италиялик сурат сотувчи»нинг қўлига тушган ва сирдан барча огоҳ бўлган. Бундай шармандагарчиликка чидай олмаган генераллардан бири ўз расмларини тўплаттириб, ўша тундаёқ шикоят хати ёзиб Берлинга жўнатади. У ердагилар, албатта, суратларни кўриб, қотиб-

қотиб кулишган, лекин... энди Ҳофманни маъмурий жазо тариқасида бошқа жойга ўтказишган; 1802 йил баҳорида у Плоккда, Шарқий Янги Пруссия ҳукуматида регирунгсрат (катта амалдор, давлат хизматчиси) лавозимида иш бошлаган. Пруссия «Шарқий Янги Пруссия»ни 1797 йилда Польшанинг учинчи марта бўлинишида қўлга киритган.

Плокк Польшанинг уч минг аҳоли яшайдиган чекка, олис жойларидан бўлиб, Ҳофман учун бу ҳақиқий сургун бўлган. Шунинг учунми, бундайин хилват маконларда бўйдоқ ҳамкасблари қандай йўл тутган бўлса, у ҳам шундай йўл тутган – уйланган. 1802 йилнинг июлида у немис ота-онанинг асранди боласи, гўзал поляк қизи Михалина Рорер билан никоҳдан ўтган. Маълум урф-одат маъносида Ҳофман, албатта, бахтли бўлган. Михалина турмуш ўртоғининг мураккаб ва беором табиатини тўлиқ тушуниб ета олмаган бўлса-да, унга вафоли ёр бўлиб, эрининг бевақт ўлимига қадар бирга яшаган. Уларнинг якка-ёлғиз қизчаси Цецилия икки ёшидаёқ нобуд бўлган.

Плоккда иш етиб ортарли бўлган; Ҳофман қоғоз, ҳужжатлар устида ҳар куни ярим кечагача ўтириб ишлаган, шунинг баробарида мусиқий ва адабий ижодни ҳам давом эттирган. Шу тариқа орадан икки йил ўтгач, 1804 йилда яна дўстлари ёрдамида Жанубий Пруссия ҳукумати ихтиёрига, Варшавадаги Олий судга ишга юборилган.

Унинг Варшавадаги фаолият даври ҳақида, жумладан, шундай маълумотлар бор: «У ҳеч қачон қарор, ҳужжатларни чала қолдирмаган, суд мажлисларини ўз вақтида ва виждонан олиб борган, коллегияга эрталаб барвақт келиб, нокерак ишларга чалғимасдан диққат билан қаттиқ меҳнат қилган ва одатда кундуз бирга яқин ишларини яқунлаган, бошқалар эса бу пайтда эндигина иш бошлаётган бўлишган».

Ҳофманнинг ўзи ҳам бу ҳақда шундай деб ёзган: «Қоғоз ва ҳужжатларни партитураларга алмаштириш учун ҳам тез ва чаққон ишлашим керак». Бу ҳолат тафтиш вақтида ҳам ўз тасдиғини топган ре-гирунгсрат Ҳофманнинг зиммасида иш юзасидан ҳеч қандай қарзи йўқ.

Варшавада Ҳофман ўзига иккинчи содиқ дўст ор-тирган: ассессор Ҳитциг. У ҳам мусиқа ва адабиётдан яхши хабардор бўлиб, ўз эсдаликларида, жумладан, Варшавада бўлиб ўтган қуйидаги воқеани ёзиб қол-дирган:

1806 йилнинг август ойида Қиролнинг таваллуд айёми муносабати билан тантанали концерт бўлиши керак бўлган. Тантана ўтказиладиган сарой эса ҳали тўлиқ таъмирланмаган. Ёш Ҳофман нафақат концерт зали ва бошқа хоналарни жиҳозлаш ва безатиш, балки ўзи нарвонда туриб, расм солиш ишларини ҳам назо-рат қилган. Шу пайт кутилмаганда шартнома тузиш учун ҳамкор томон вакиллари келиб қолган ва улар кенг саройда у ёқ-бу ёққа аланглаб, мутасаддиларни сўраб-суриштира бошлашган. Шунда Ҳофман бамай-лихотир пастга тушиб, сюртугининг орқа этаklarини қилпиратиб, меҳмонларга пешвоз чиққан ва мўйқа-ламини энди қаламга алмаштириб, шундай бекамикўст юридик ҳужжат тузганки, унга ҳар қандай ўткир та-нқидчи ҳам лом-мим деёлмаган. Ниҳоят, саройга кел-сак: у энди яп-янги либосда манаман деб савлат тўкиб турган. Ҳофман бўлса, тантанали концертга дирижёр-лик қилаётган, Ҳитцигнинг ёзишича, томошабинлар «унинг симобдек чаққон ва питраклигига қарамасдан ўзини энди бинойидек вазмин ва сипо тутаётганига қойил қолиб ўтиришган».

Шундай ажойиб даврлар 1806 йилнинг кузида бир-данига поёнига етган: Пруссия ҳалокати, Наполеон-нинг Варшавага кириб келиши, Жанубий Пруссия ҳукуматининг тарқатиб юборилиши, барча амалдор,

мансабдорларнинг ишдан бўшатилиши ва ҳоказо. Энди ким Варшавада қолишни истаса, Наполеонга бўлган садоқати тўғрисида қасамёд қилиб, бўйсунмиш ҳақида баёнот ёзиб топшириши керак бўлган, акс ҳолда ҳайдаб чиқарилган. Ватанпарвар Ҳофман қасамёд қилишдан бош тортган.

Кейинги, 1814 йилгача бўлган саккиз йил юридик вакуум (бўшлиқ) даври бўлган. Ҳофманнинг яна қайта давлат хизматига кириш йўлидаги саъй-ҳаракатлари муваффақиятсиз кечган; қашшоқлашган Пруссия давлати ҳар томонга қувиб юборилган ўз амалдор ва хизматчиларининг бошини қовуштириб, жойлаштиришга ожиз бўлган. Ҳофман энди фақат ўзининг ижодкорлик истеъдодига қараб қолган бўлиб, обрў-эътиборини сақлаб қолиш учун офир саргардонлик йилларида ҳам регирунгсрат унвонидан воз кечмаган.

1806–1808 йилларни Ҳофман ниҳоятда қашшоқликда ўтказган. Тўғри, унга ҳар доим дўстлари Ҳиппел, шунингдек, юридик фаолиятини эл қатори тўхтатишга мажбур бўлган ва Берлиндаги нашриёт китоб савдосида ишлаётган Ҳитциг ҳам ёрдам бериб турганлар. 1808 йилда Ҳофманга омад кулиб боққан; у Бамбергда капельмайстер (хор ёки оркестр раҳбари, дирижёр)ликка таклиф қилинган.

Бу ерда у тез орада кўпчиликнинг диққатига сазовор энг эътиборли кишилардан бирига айланган ва оқшомлари шаҳарчадаги «Гастхаус цур Розе» ресторанини гуллата бошлаган. Ҳофманнинг ташрифлари ресторан хўжайинининг бир неча минг гулден қўшимча маблағ ишлаб олишига ёрдам берган бўлса ҳам ажабмас. Туш пайтиданоқ у кечки базмларнинг гули – қизиқчи жаноблари бугун ҳам ташриф буюрадиларми, дея сўраб-суриштиришга тушар, ижобий жавоб олган заҳоти чопарларини ҳар томонга зир югуртириб, шаҳарчанинг аслзода, аъёнларига

хушхабарни тезроқ етказишга шошилган. Кечқурун-лари эса ресторан сўзсиз ўз-ўзидан мижозлар билан тўлиб-тошар, ушбу манзара нимаси биландир Ҳофманнинг Олий судда ишлаб юрган кезлари Луттер ва Вегенер қовоқхоналарида ўтказган ажойиб дамларини эслатарди. Ҳофман 1813 ва 1814 йилларда Дрезден ва Лейпциг шаҳарларида ҳам капель-майстер бўлиб ишлаган. Шу даврда у ўзининг «Ундина» номли операсини ёзиб тугаллаган, бундан ташқари «Тилла хумча» ва «Шайтон эликсири» сингари дурдона асарларини яратган.

Шундай қилиб, Ҳофман 1814 йилда Берлинга қайтиб келган пайтда, адабиёт оламида танилиб улгурган эди. Келган куниёқ дўстлари унинг шарафига зиёфат уюштирганлар. Унда берлинлик барча машҳур, донғи чиққан романтик адиблар Людвиг Тик, Адалберт фон Шамиссо, Фридрих де ла Мотте Фуке, таниқли мусаввир ва муסיқачилар иштирок этганлар. «Улар менга ортиқ даражада кайфичоғлик, вақтичоғлик бахш этдилар», деб қайд этган эди Ҳофман бу ҳақда ўз кундалигида.

Шу ўринда айтиш керакки, унинг Берлинга қайтиб келишдан мақсади — келгусида ўзининг эркин ижодини молиявий жиҳатдан мустаҳкам таъминлашга интилиш бўлган. Адлия соҳасида у энди бирор юқори лавозимга умид қилмаса ҳам бўларди, шунинг баробарида у бошқа соҳада аллақачон етарли шон-шуҳрат ва обрў-эътибор қозона олган эди. Шундай бўлса-да, унга дўстлари Олий суддан ҳалиям ҳеч бўлмаганда ёрдамчи ходимлик вазифасини тўғрилаб бериш имкониятига эга эдилар — дўсти Ҳитциг ҳамон у ерда, ўша вазифада ишлаётган эди. Адлия Пруссияда аста-секин илгари силжиётган давр эди.

Ҳофман ва Ҳитциг ниҳоят, жиноий ишлар бўйича Сенатга ишга юборилган. Ҳофман фақат суд ҳукм-

ларидан тушадиган йиғимлар ҳисобидан маош олган ва 200 талер⁸ миқдорида икки мартаба мукофот пули ҳам олган.

Икки йилдан сўнг, 1816 йилда у Олий суд маслаҳатчиси этиб тайинланган ва жиной ишлар бўйича Сенат аъзолигига қабул қилинган – 1806 йилдан буён орадан 10 йил ўтиб кетибди!

Лекин унинг хизмат стажига регирунгсрат этиб тайинлангандан буён, яъни 1802 йилдан бери ўтган бутун давр қўшиб ҳисобланган.

Дарвоқе, 1816 йил яна бир томондан ҳам омадли йил бўлган: 3 августда Ҳофманнинг «Ундина» номли операси Жандарменмаркетда жойлашган Қирол драма театрида (саҳнани жиҳозлаш ишларига Фрийдрих Шинкел бош-қош бўлган) зўр муваффақият билан қўйилган ва бу воқеа Олий судда барчани бирдек ҳаяжонга солган. Премьерага барча касбдошлар гениал юрист-санъаткорни олқишлаш учун маъшуқалари билан бирга ташриф буюрган, у эса мафтункор асар қаҳрамони ишқида ўртаниб ёниш билан банд бўлган. Ушбу асар саҳнада 15 марта ижро этилган ва ҳар гал қўйилганда чипталар талаш бўлиб, битта қолмай сотилган. Шундан сўнг, 1817 йилнинг июлида кутилмаганда бахтсиз воқеа рўй берган: театрга ўт тушиб, бутун декорация (саҳна жиҳозлари) ёниб кул бўлган ва қайта тикланмай қолиб кетган.

Ҳолатларнинг ғалати ўхшашлиги: Жак Оффенбахнинг «Ҳофман ҳикоялари» номли операсининг премьераси 1881 йилнинг 7 декабрида Венадаги Ринг театрида зўр муваффақият қозонган, бироқ иккинчи бор қўйилишидан олдин... саҳна ёниб кетган ва опера 1905 йилдагина иккинчи марта, у ҳам бўлса Берлиндаги комик опера театрида ижро этилган.

⁸ Талер – 3 марка қийматидаги эски немис тангаси.

Бундан 150 йил илгариги Олий суд маслаҳатчиси-нинг касбий фаолияти тўғрисида гапириш шу жиҳатдан ҳам қийинки, унинг ҳақида эълон қилинган фикр-мулоҳазалар аллақачонлар суд ҳужжатларига қўшилиб йўқолиб кетган. Уларнинг фақат оз қисмигина шахсий ёзишмалар, эсдалик, хотиралар тарзида сақланиб қолган. Бу ҳақда гапиришдан олдин мен Ҳофманнинг сиёсий қарашлари хусусида ҳам бир озгина тўхталиб ўтмоқчиман.

1816 йил – озодлик учун олиб борилган жанглардан олдин ва шу урушлар ичида қизгин юзага келиб, етилган жўшқин сиёсий орзу, умидларга тўла давр бўлган. Улар ҳукмрон партикуляризмга⁹ бутунлай зид равишда – бирлашган ягона немис ватанини, қолаверса, ҳукмрон абсолютизм – мустабид ҳокимиятга қарши бутунлай зид тарзда – озод жамиятни барпо этишга қаратилган эди.

Албатта, ўшанда ижодкор, санъаткор Э.Т.А. Ҳофманнинг қалби ҳам бирлик ва озодлик ҳақидаги ғоялар билан тўлиб-тошган бўлса керак, эҳтимол.

Йўқ, асло ундай эмас эди. Бутун умри давомида Ҳофман, энг аввало, санъаткор, ижодкор бўлган ва сиёсий дастурлар уни унчалик қизиқтирмаган. Унинг ўз фикр, қарашлари бўлиб, улар – барча замондошлари таъкидлаганидек – аниқ ва қатъий бўлган: Ҳофман Наполеонга содиқликка қасамёд қилишдан бош тортган ватанпарвар – судья сифатидаги давлат вакили бўлган. У ҳокимиятга қарши исён, ғалаён хусусидаги ҳар қандай фикрни аввалбошданоқ рад этган. Лекин аксинча, полиция ўзбошимчалиги, зўравонлигига қаттиқ қарши турган. У мустаҳкам иро-

⁹ Партикуляризм – мамлакатдаги айрим улкаларнинг умум-давлат манфаатлари билан ҳисоблашмасдан фавралаиб чиқиб, мустақил бўлишга интилиши.

дали судья сифатида қонунни дадил ҳимоя қилган, ўткир ақл-заковат соҳиби, чуқур ҳуқуқий билимга эга бўлган юрист сифатида адолат тантанаси йўлида оғишмай хизмат қилишга интилиб яшаган.

Энди мен сизларга Олий суд маслаҳатчисининг бошқалар қалбида қолдирган таассуротлари билан боғлиқ бир воқеани айтиб бермоқчиман. Ана шулардан бири фрау Ҳелмина фон Шези бу ҳақда ўз мемуарларида шундай ёзади: халоскорлик урушларида кўнгилли санитар сифатида қатнашган хоним 1816 йилнинг 10 январида генерал фон Гнайзенауга ёзган хатида Бельгия ва Райн лазарет (ҳарбий касалхона)ларида ярадорларга ёмон муносабатда бўлишаётгани ҳақида шикоят қилиб, ёрдам сўраган. Арзнома юзасидан ўтказилган тергов-суриштирув жараёнида ярадорларни текшириш комиссияси нима қиларини билмай, боши қотиб, кутилмаганда ишни Кёльн округ суди ихтиёрига топширган. Суд эса «ҳақоратнома» ёзгани учун Шези хоним ҳисобидан 1000 франк пул ва бошқа харажатларни тўлаттириш мажбурияти билан унга бир йил қамоқ жазоси тайинлаган. Иш ниҳоят, Олий судга келиб тушган ва уни кўриб чиқиш Ҳофманга топширилган. Шу ерда Шези хонимнинг ёзишмасидан айнан келтираман:

«Ҳофман протокол тузаётганда мени ҳимоя қилиш учун ўргатган сўзларини ёдлаб олишни истардим; улар, чунончи, Гнайзенау номига ёзилган хатнинг энг кўп «айб» қўйилган жойи билан боғлиқ эди». Ва ўша жойда шундай сатрлар бор эди: «(Ярадор аскарлар) Вилке ва Тидега нисбатан разолат». Шези хоним яна давом этади:

«Бу ҳақда Ҳофман тахминан шундай сўзларни айтган эди: Буни ҳақорат деб атаб бўлмайди, чунки жазоланиши лозим бўлган бирон-бир иш ёки ҳаракатни у, яъни ўша иш, ҳаракат қандай ҳис қилинса,

шундек таъриф бера оладиган сўзлардан бошқача ифодалаш мумкин эмас».

Унинг ўзига хос фаолияти ҳақида яна бир жумла:

«Ҳофманнинг мулоҳаза билан, ўйлаб иш юритиши туфайли ҳақ эканлигим исботланиб, ҳақиқат қарор топди. Мени сўроқ қилишлар қонун доирасида олиб борилди. Ўткир ақл, зийраклик билан тузилган протоколлар чоп этилади дейилганда, тўғриси, улар йўқ қилиб юборилган бўлса керак, деб қўрқдим. Ҳофман ўз бурчининг шаъни ва масъулиятини ниҳоятда чуқур ҳис қилар эди. Бечора жабрдийдаларга меҳрибон она сингари гамхўрлик кўрсатганлиги учун тинч, хотиржам турмушидан Мосуво бўлган бир бегуноҳ, беғубор аёл муқаддас эзгу амали учун шармандаларча қамалиб кетишдан қутулиб, жаҳаннам қаъридан сақлаб қолинди».

Пировардида эса шуни қўшимча қиламанки, мазкур иш жабрланувчи аёл фойдасига тўла оқлаб ҳукм чиқариш билан яқун топган.

Ҳофманнинг жинойи ишлар бўйича Сенатдаги фаолиятидан гувоҳлик берувчи қўшимча ҳужжатлар — унинг раҳбари фон Трючлерга тегишли (1816 йилдан 1819 йилгача бўлган) йиллик ҳисоботлардир. Мен ҳозир улардан йилма-йил айрим жумлаларни ўқиб бермоқчиман.

1816 йилги ҳисобот:

«У ўзининг ажойиб ёзиш услуби, моҳирона ва аниқ тасвир-таърифи, қонунлар мазмун-моҳиятига чуқур ёндашиши билан коллегияга катта фойда келтирмоқдаки, бу мақтовга сазовордир».

1817 йилги ҳисобот:

«40) ёшга тўлган ва умрининг ярми давлат хизматида ўтаётган Ҳофман ҳақиқий фаол аъзоларимиз ўртасида муносиб биринчи ўринни эгаллайди. Агар уни ўғирлик, қонунбузарлик ва шунга ўхшаш иш-

лар билан банд қилиб қўйганимда, унинг ажойиб истеъдодини етарли даражада қадрлай олмаган бўлар эдим. Лекин ўзи маънавий озуқа оладиган қийин, офир ишларда аниқлик ва зийракликда ҳеч ким унинг олдига туша олмайди».

1818 йилги ҳисобот:

«Баъзан бўш вақт ва дам олган пайтларида шуфулланиб турадиган ёзувчилик ишлари унинг ғайрат-шижоатига путур етказмайди. Унинг кўпинча кулгига мойил бой фантазияси судьялик фаолиятига хос бўлган совуққонлик ва жиддийлик билан ажиб бир тарзда уйғунлашиб кетади».

1819 йилги ҳисоботдан атиги бир жумла:

«Гениал ёзувчининг қўлидан жиддий иш келмайди, дегувчиларнинг тушунчаси нотўғри эканини ҳали ҳеч ким Ҳофманчалик бошлаб исбот қила олгани йўқ».

Ҳисоботларда келтирилган ушбу фикр-мулоҳаза, хулосалардан Сенат раисининг ижодкор сифатида танилган ўз ходимининг юриспруденция соҳасида эришган ютуқларига нечоғли диққат-эътибор билан қараб, ҳолисона баҳо берганлигини англаб олиш қийин эмас.

Олий суд маслаҳатчиси Ҳофманнинг зиммасига юклатилган яна бир қўшимча – маошсиз – вазифа, яъни унинг «Хоинона бирлашмалар ва бошқа хавфли фитна-найранглари текшириш бўйича бевосита давлат бошлиғига бўйсунувчи тергов комиссияси»га аъзолиги ҳақидаги ҳужжатлар бахтли тасодиф туфайли бизгача етиб келган. Комиссия Маҳкаманинг 1819 йил 16 сентябрдаги буйруғига асосан тузилган ва Ҳофман раҳбарият тавсияси билан комиссия ишига жалб этилган – қандай ўзига хос муваффақият бу! Сенат раиси фон Трючлер бошчилигидаги мазкур комиссия расман жинойт тергов очиш ваколатига эга бўлиб, суд доирасидаги барча ҳуқуқларни тасарруф этар эди.

Комиссияга тегишли ҳужжатлар, шунингдек, Ҳофман фаолияти юзасидан билдирилган фикр, хулосаларнинг асл нусхалари махфий давлат архивиде сақланиб қолган. Уларнинг ичидан энг муҳимини, чунончи, «жисмоний тарбия отаси» бўлмиш Людвиг Ян иши билан боғлиқ ҳужжатни танлаб олдим.

Мазкур иш тарихда «демагогларни таъқиб қилиш» деган ном билан қолган. Унга тааллуқли икки воқеани келтириш kifоя: 1817 йилда бўлиб ўтган буршеншафтлар (талабалар уюшмалари)нинг Вартбург намоишида реакцион руҳдаги асарлар, жумладан, Пруссия полиция вазирлиги директори Карл Албрехт фон Кампцнинг «Жандармерия кодекси» ҳам ёндириб юборилган 1819 йилда Коцебу талаба Занд томонидан ўлдирилган. Шундан сўнг, талабалар уюшмаларини, жисмоний тарбияни, гимнастикани тақиқлаш ва цензурани жорий этиш тўғрисидаги бадном Карлсбад қарорлари пайдо бўлган.

Шундай таъқиблар давомида Ян 1819 йил июлида Берлинда жаноб фон Кампц қўл остидаги полиция томонидан ҳибсга олинган. Сентябрь ойида эса Янке исмли регирунгсрат Немис Иттифоқи деб аталмиш қандайдир махфий ташкилотнинг ҳуқуқбузарликлари ҳақида хабар берган. Ушбу ташкилот бошиданоқ немис ўлкаларининг конституцияларини бекор қилиш ва бутун Германияни ягона республикага бирлаштиришдек хоинона тенденция (ғоя)ларга амал қилиб келган ва бу тенденция ҳамон давом этаётган экан. Ян ташкилотни тузганлардан бири бўлиб чиққан. Янке бу ҳақда хабар берар экан, ўзи ҳам илгари ана шу ташкилотга аъзо бўлганини далил сифатида келтириб, маълумотларнинг ҳаққонийлигига ҳозирги хизмат жойи ҳаққи онт ичган. Хоинликда айбланувчининг ишини кўриб чиқиш ҳуқуқи бевосита давлат бошлиғига бўйсунувчи тергов комиссиясига берилган, мазкур масала юзасидан маърузачи эса судья

Ҳофман бўлган. У Янга қўйилаётган олти жиноий айбни далиллаш учун дастлабки тергов олиб бориши лозим бўлган. Мен шулардан учта энг муҳимига тўхталиб ўтмоқчиман:

1. «Немис Иттифоқи» деб аталмиш махфий ва хоинона бирлашмани тузишда қатнашган ва узоқ муддат унинг сафида бўлган.

Ҳақиқатан ҳам 1810 йилда «Немис Иттифоқи» деб ном олган яширинча ташкилот тузилган. Ян унинг асосчиларидан бири бўлган. Бироқ хоинона тенденция дегани нима ўзи ва у қандай қилиб пайдо бўлган? Ян сўроқ пайтида бу ҳақда шундай тушунтириш берган: «Жамиятнинг Ватанга ишонч-эътиқодини асраб қолишдан бошқа мақсади бўлмаган. Унинг асосий шиори фақат давлат учун у билан биргаликда ҳаракат қилишдан иборат бўлган. Наполеоннинг маҳаллий ҳукуматга қарши чоралар қўллашига йўл очиб бермаслик учун ташкилот сир тутилган. У, яъни ташкилот келгусида Франция билан бўладиган курашни ҳам кўзда тутиб, ўз аъзоларини отиш ва қилич-бозлик машқларига жалб қилиб, шуғуллантириб берган.

Комиссия яна бир талай кишиларни сўроқ қилган. Тергов натижасида Янке «Немис Иттифоқи» аъзоларига қарама-қарши қўйилган, бир-бирига зид фикрлар юзага келиб, у ишончсиз таассурот қолдирган. Шундай қилиб, тақдим этилган далил ва ҳужжатларни ўрганиб чиққан Ҳофман қуйидагича хулосага келган: «Иттифоқнинг хоинона тенденцияси юзасидан билдирилган жиддий тахминларни асослай оладиган далиллар келтирилмаганлиги, аксинча, айбдор шериклари у қадар ишончли гувоҳлар бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда улар берган маълумотларнинг махфий маълумотчиникига зид, бироқ очиқ, эркин, бир-бирига боғлиқ ва мос келаётганлиги ҳамда қисман гувоҳларнинг шахсий характер

ва муносабатлар нуқтаи назаридан давлат диққат-эътиборига лойиқ эканлиги, қолаверса, ҳақиқатни яширмаётганликлари учун уларга тўлиқ ишониш мумкин».

Шу билан «хоинона тенденция» деган тушунчага ҳам чек қўйилган.

Бироқ яна бир масала очиқ қолаётган эди: Махфий Иттифоқ сафида бўлишнинг ўзи жазога лойиқ эмасмикин?

Бугунги кунда бизга «Немис Иттифоқи» деган таърифнинг ўзи ғалати туюлади; Иттифоқ французлар ҳукмронлиги даврида Ватан манфаатларини кўзлаб яширинча фаолият олиб борган!

Шунга қарамасдан Ҳофман энг муҳим ҳужжатларни, жумладан, қуйидаги учта фармон ва фармойишларни бирма-бир кўздан кечириб чиққан: АЛР, агар давлат ва унинг хавфсизлигига таъсир кўрса-тадиган бўлса, бундай «махфий бирлашмалар» ҳақида фуқаролар хабар беришга мажбурдир, акс ҳолда улар жазога лойиқ, деб ҳисоблайди.

Иккинчи ҳужжат 1798 йилги фармони олий бўлиб, унга кўра ўз ният ва мақсадларини яширган ёки ҳеч кимга билдирмасликка уринган бирлашмалар фаолияти тақиқланган.

Ниҳоят, 1816 йил 6 январда Қирол фармойиши эълон қилинган, унинг бирдан-бир мазмуни юқорида тилга олинган фармон ва қонунларни яна бир бор «эслатиб қўйишдан» иборат бўлган.

Мазкур қонун-қоидаларга мувофиқ, махфий ташкилотларга аъзолик сўзсиз жазога лойиқ бўлиши турган гап!

Ана энди «Немис Иттифоқи» анча йиллардан буён мавжуд эмас эди. У халоскорлик урушлари бошлангандаёқ тарқаб кетган, чунки ўз мақсадига эришиб бўлган. Янкенинг Иттифоқ ҳамон мавжуд, деган фик-

ри рад этилиб, нотўғри эканлиги тўла-тўкис исботланган. Хўш, энди шундан кейин ҳам Иттифоқ аъзоларини таъқиб остига олиш жоизмиди?

Ҳақиқатан ҳам, ўша даврларда «реставрация» (тиклаш, асл ҳолига келтириш) ишлари шу қадар авжига чиққандики, кутилмаганда, тўсатдан жамоатчилик хаёлига ҳар қандай бемаъни фикр келиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас эди. Ҳофманнинг қайд этишича, «сохта, ёлғондакам махфий ташкилотлар хусусида шундай бир ёмон жанжал, ур-йиқит бўлган ва туппа-тузук одамларнинг обрўсига путур етказилган» — қисқаси, фирт бемаза сиёсий муҳит ҳукм сурган!

Ҳофманнинг ёзишича, ўша бемаза жанжалга 1816 йил 6 январда чиққан «доно фармойиш» ниҳоят, чек қўйган. Унда, чунончи, қонуннинг ўша пайтдаги ҳолати «эслатилганди», холос. Лекин Ҳофман фармойишга кириш сўзи ҳам ёзган; уни сизларга ўқиб берай. Демак, Қирол шундай дейди:

«Бизлар давлатларимиз ҳудудида махфий бирлашмаларнинг мавжудлиги тўғрисидаги жанжалли фикр-мулоҳазалар ва ҳақли эътирозларни сезиб турибмиз. Ватанимиз бошига тушган оғир мусибатли дамларда ахлоқий-илмий уюшмага ўзимиз ижозат берганмиз, у эзгулик иттифоқи номи билан маълум, чунки уни бизларга оғир кунларда руҳий кўтаринкилик ва жасорат бахш эта оладиган яхши фазилатлар ҳамда ватанпарварлик ғояларини элтувчи восита деб билганмиз... Шундан сўнг қалблари иймон-эътиқод ва ишонч туйғулари-ла тўлиб тошган халқимиз Яратганнинг мадади билан Ватанни сақлаб қолишга муяссар бўлди... Мана, энди юртимизда тинчлик-осойишталик ҳукм сураётган экан, ҳар бир фуқаро шундай ажойиб тарзда синовлардан ўтган миллий тафаккурни яқдиллик билан асраб-авайлашга ва қонунларга оғишмай амал қилиб яшашга интиломи лозим... Энди бундан буён яширин бирлаш-

малар фақат зиён келтиради ва ана шу эзгу мақсадларимизга тўсқинлик қилади».

Мазкур муқаддима фармойишга ўзига хос маъно ва мазмун бахш этгани, шубҳасиз. Бу ҳақда Ҳофманнинг ўзи шундай ёзган:

«1. Бугунга қадар мавжуд бўлган махфий иттифоқларнинг мақтовга лойиқ мақсадлари ва ижобий таъсири тан олиниб, шу сабабли улар жазога мустаҳиқ иш-ҳаракатлар тоифасидан чиқарилди, бироқ ўша мақсадларга эришилганлиги важдан, фармойиш чиққан вақтдан бошлаб... шу хилдаги ташкилотлар энди жазога лойиқ деб ҳисобланадилар.

2. Фармойиш тааллуқли деб ҳисобланиши лозим бўлган «эзгулик иттифоқи» ҳеч бир ягона ташкилот эмас, балки мисол тариқасида келтирилмоқда, холос».

Бироқ шу билан махфий бирлашма бўлмиш «Немис Иттифоқи»га аъзолик жазодан озод қилинган.

Мазкур фармойишнинг муқаддимасидан келиб чиқадиган талқин бугунги кунда бизга ўз-ўзидан мутлақо тушунарли, деб ўйлайман. Лекин ўша замонлар учун бу нарса чиндан ҳам сиёсий жасоратнинг ўзгинаси эди. Шу боис Ҳофман фаолияти юзасидан билдирилган фикр-хулосаларнинг бирида унга жаноб фон Кампц томонидан «ҳужум» уюштирилганлиги ҳам бежиз эмас.

2. Янга қўйилган яна бир айб, чунончи давлат учун хавфли фикр, қараш ва хатти-ҳаракатларнинг ёйилиши, қолаверса, энг аввало, унинг халқ руҳи ва халқчиллик мавзусидаги оммавий чиқишлари билан боғлиқ бўлган. Ҳофман Яннинг маърузалари билан танишиб чиққан. Унинг уқтиришича, уларда «мавжуд давлат конституцияларига норозилик туғдирадиган ҳеч нима йўқ» эди. Аксинча, у маъруза матнидан Янга хос бўлган эҳтиросли услубда иқтибос келтирган:

«Тилимизда ҳақли равишда кескин ўзгаришлар деб аталадиган мажбурий ислоҳотларни вулқоннинг отгилиб чиқиши дейиш мумкин. Бунинг натижасида ажойиб далалар ва экинзорлар раҳм-шафқатсиз тарзда харобазорга, тинчликнинг муқаддас, бегуноҳ тартиботи кулга айланади. Дунё давлатларидаги кескин ўзгаришлар бундан ҳам ёмон: уларнинг оловли оқими ўтган жойларда бутун-бутун авлодлар қиргин қилинди; тўлғоқ азобидан инграётган давлат тупроғи халқлар қони-ла бойитилиб, қурбонларнинг чириган мурдалари узра кейинроқ янги дунё пайдо бўлди. Кимки агар тўдалар билан тил бириктириб, қўзғалонлар, исён ва ғалаёнларни бошлаб, гуноҳ ва қотиллик билан фаровонликка эришмоқ истаса — унинг телбадан фарқи қолмайди, башарти восвоси қўзиб, қутургудек бўлса, унга дарҳол кишан солмоқ керак».

Иқтибос хусусида Ҳофман шундай дейди: «Дурустгина фикрлар билан ёнма-ён ғирт парадоксал (ақлга, мантиққа тўғри келмайдиган, ғалати) гаплар, ниҳоятда қалтис, таҳликали ғоялар деймизми, қолаверса, ҳурматли шахсларга қарши қаратилган аччиқ ҳамлалар, буларнинг барчаси қаёқдан пайдо бўлади, ҳайрон қоласан, киши...»

Бунинг боиси, Ян ҳеч нарсадан қўрқмаган; у қуйидагича мудофаа режасини ҳам ишлаб чиққан: Мамлакат душманга бас келолмадими, уни сунъий саҳрога, ўтиб бўлмас тўқайзорга айлантириб, чор-атрофини кўллар билан ўраб олиш керак; у ерга йиртқич, ваҳший ҳайвонларни қўйиб юбориб, керак бўлса, уларни боқиб туриш лозим.

Қайсидир элчихона махфий маслаҳатчисининг суверенитет (мустақиллик) тўғрисидаги ўта расмий мулоҳазаларини Ян мухтасар қилиб, «бўлмагур гап, кесакдан ҳам ўт чиқибди-да», дея танқид қилган. Албатта, бу ўтакетган қўполлик, аммо унда давлатга қарши ҳеч қандай жиноий ҳаракат йўқ.

3. Ниҳоят, учинчи айбга келсак. Хатарли фикр ва қарашларни гимнастика, жисмоний тарбия орқали тарқатиш. Ҳофман Яннинг гимнастика машқларидан ўқувчиларга хатарли фикр ва қарашларни сингдириш учун фойдаланганини исботлайдиган ҳеч қандай далил йўқлигини олдиндан айтиб ўтади ва сўзида давом этади: «Жисмоний тарбия аслида янгилик эмас, умуман олганда, у тарбия муассасаларида ўтказиб келинган, жисмоний куч-қувватни оширишга қаратилган гимнастика машқларига тўла мос келади». Ушбу тенденция французлар ҳукмронлиги пайтида ўз-ўзидан муҳим аҳамият касб этиши табиий эди. Яннинг бу ҳақдаги ёзишмаларидан ҳеч қандай хатарли гоё келиб чиқмайди. «Аксинча, — дейди Ҳофман, — ўсиб келаётган ўспирин йигитлар Ватан хизматига ёшликдан тайёрланаётган экан, бу — юксак мақтовга лойиқ ишдир».

Ҳофман бу нарса албатта, ўзиникини маъқуллашга, такаббурликка, ўзим яхшиман деб, кундалик, оддий тартиботларга бўйсунмасликка ҳам олиб келиши мумкин, деб ўйларди. Сўзма-сўз айтганда: «Бундай вазиятда соф иймон-эътиқод ва ишонч билан батамом тинчлик-осойишталикни чин донишманднинг вазминлигини боғлай оладиган мард одамга эҳтиёж туғилади. Бундай хусусиятлар эса, Янда умуман йўқ эди. Бошлаган барча ишларидан кўриниб турибдики, у тез, қизиққон, рақибларига раҳм-шафқатсиз ва — энг ёмони, буни унинг асарлари ҳамда маърузаларидан ҳам билиб олиш мумкин — ўзини ўзи ҳам яхши тушунмас, ўз фикр ва қарашлари тўғрисида ҳам аниқ тасаввурга эга эмас эди. Кўпинча парадокс (ақлга, мантиққа тўғри келмайдиган фикр)лар, киноя, қочирим, пичинг, аччиқ сўзлар кетидан қувар ва сал бўлмаса Таврот услубини қўллаб, ифодага эскирган, даққиюнусдан қолган шиддатли тус берардики, бу ўз навбатида ёшларга таъсир кўрсатмай қолмасди.

Башарти бу гимнастикачи ёшларнинг ўзини англаши, ўзига ишониши инқилобчиларга қўл келиб қолганда-чи? Ҳофман бундай сиёсий тенденцияни киноя билан шундай шарҳлайди:

«Қаттиқ ҳаяжонланган болаларнинг хатти-ҳаракатлари шўхлик ва тўполонларга олиб келиши мумкин, лекин ҳеч қачон инқилобни ташвишга сола олмайди. Спорт гимнастикасига давлат полицияси нуқтаи назаридан эҳтимол, тоқат қилиб бўлмас, аммо унда ҳеч қандай жинорий ҳаракат йўқ».

Шундай қилиб, Ҳофман ниҳоят, «Ян тергов пайтида ҳибсга олинишини қонуний асослай оладиган ҳеч қандай жазога мустаҳиқ эмас», деган хулосага келган.

Мен сизларга хулосани муфассалроқ келтирдим, чунки у орқали биз судья Эрнст Теодор Вилхелм Ҳофман қиёфасини кашф этамиз. Ҳофман – бизнинг услубимизда – ишли, ишлаган, полиция давлати умумий реставрация шиори остида ўз ҳукмронлигини тобора шубҳа туғдирмайдиган қилиб олиб бораётган бир даврда ҳуқуқий давлат учун меҳнат қилган фаол судья бўлган. Бир гапни қўшимча қилишим керак, Ҳофман ана шундай шароитда комиссия ва жинорий ишлар бўйича Сенат билан тўлиқ баҳамжиҳат иш олиб борган – буни Олий суд ҳурмати учун айтяпман.

Мавжуд сиёсий вазият комиссия пировардида муваффақият қозона олмаганидан далолат беради: Ўз жинорий ишига кўра Колбергга қолиши лозим бўлган Ян 1825 йили Франкфурт-Одер ўлка олий суди томонидан батамом оқлаб ҳукм чиқарилгандан сўнг ҳам, ҳақиқий озодликка чиқа олмаган. Унга Ун-струт дарёси (Заале ирмоғи) бўйидаги Фрайбург шаҳрида қолишга рухсат берилган, аммо шаҳардан ташқарига чиқиши мумкин бўлмаган. У 1840 йилдагина Фрийдрих Вилхелм IV маҳкамаси буйруғи билан тўла оқланган.

Комиссиянинг ҳуқуқий давлат қуриш йўлидаги фаолияти реакцион доираларни ташвишга солмай қўймаган. 1821 йилда жаноб фон Кампц тергов комиссияси бўйсунадиган вазирлик комиссияси тузилишига эришган. Шундай қилиб, Ҳофман 1821 йил 1 декабрда Олий суд қошидаги олий апелляция (шикоят ёки норозилик билдириш) Сенатига чақирилган ва шу тариқа комиссия таркибидан чиққан.

Бироқ сўнгги йиллардаги чексиз машаққатлар уни шу қадар қийнаб юборгандики, оқибатда у қаттиқ бетоб бўлиб, ҳаёт шами сўниб бораётгандек эди. Лекин шунга қарамасдан, у иккиёқлама ҳаёт кечирини давом этган; иккала соҳада ҳам бирдек ёниб, ўз-ўзини қийнаб, ҳолдан тойиб, тинкамадори қуриб, замон, давр адолатсизликлари остида эзилиб меҳнат қилган, кунига улкан ишларни бажаришга эришарди. Унинг полицияга бўлган қаҳр-ғазаби, қонунни очиқдан-очиқ бузишларга қарши дардли норозилиги энди ижодига кўчиб, баралла жаранглай бошлаган. Жаноб фон Кампц ва унинг методларини аччиқ ҳажв тиғи остига олган. У 1822 йил бошларида «Уста бурга» деб номланган эртагига яна бир эпизод қўшган. Бу ҳақда гапириб ўтмасам бўлмайди.

Иттифоқо, Франкфурт шаҳрида қайсидир бир банкир ёшгина бир хонимни ўғирлаб кетиб, уйига қамаб олибди, деган миш-миш тарқалади. Овозага биноан шаҳар суд идораси текширув ўтказди ва ҳеч қандай хоним ўғирланмаганини аниқлайди. Шунда қандайдир майда князлик саройидан Кнаррпанги исмли махфий ҳофрат (чиновник) келиб, шаҳар кенгашидан «айбдор» — ёш, дунёбеҳабар бир фуқарони ҳибсга олишни талаб қилади. Ҳеч ким ўғирлаб кетилмагани, демакки, жиноят ҳам содир этилмагани хусусидаги эътирозга жавобан у: «жиноятчи бор экан, жиноят албатта топилади», дейди.

Бу шубҳасиз, жаноб фон Кампцга теккизиб ёзилган эди. Сиёсий рақиб энди Ҳофманга ташланади. Тергов комиссиясининг ҳурматли аъзосига ҳеч қандай айб қўя олмаслигига кўзи етган Кампц энди ёзувчидан ўч олишга киришади. Босмага тайёрланаётган асар мусодара қилинади, муаллиф эса интизомни бузганликда айбланади. Бундан бутун Берлин дарғазаб бўлади. Жазо ҳам ижро этилмай қолади; 1822 йил 25 июнь куни Ҳофман 46 ёшида вафот этади.

СЎНГГИ СЎЗ

Биз ўзимизнинг немис маданияти тарихимизда бир қанча юрист шоир ва ёзувчиларимизга эгамиз. XV асрда яшаб, ижод этган Себастьян Брантдан бошлаб, Гёте, Клайст, Новалнс, Ахим фон Арним, Айхендорфф, Теодор Шторм, Готтфрийд Келлердан тортиб, то Кафка ва Эрнст Юнгерга қадар. Бундай икки тарафлама, иккиёқлама ҳаёт кечириш албатта, осон эмас. Илгарилари юрист шоир ва адибларнинг иккига бўлинган оламари табиий равишда чуқур илдиз отган яқинлиги, фантазиянинг юксак осмонида ва ерда, кишилиқ жамиятидаги иккиёқлама ҳаёт кечиришлари ҳақида гап кетганда, ҳазиломуз эрталабки идорадаги қоғозбозлик, расмиятчиликлар кечқурунлари Пегас¹⁰ билан то тонгга қадар ўтказиладиган ижод дамлари билан муқояса қилинади. Бугунги кунга келиб эса, биз улкан, қизгин ва жўшқин соҳани кашф этдик, унда инсонлар касб ва истеъдод билан барабар бақамти келиб, фаолият кўрсатган: улар иккиёқлама талабнинг хатарли, таҳликали юкини ортмоқлаб, уддалай олган. Шундагина уларга юридик амалиётдан юксак ижодий куч-қувват билан икки ҳисса, яъни ўз ижодлари ҳамда шахслари учун фойда кўриш насиб этган: уларнинг кўз ўнгида қоғоз, ҳужжатлар қатидаги чанг ва моддалар бағридан Инсон қиёфаси пайдо бўлган; улар ўз ижодларида мана шу қиёфага шакл ва мазмун бахш этганлар. Хизмат бурчларини адо этиш асносида санъаткорона худбинликни енгишни ҳам ўрганишган.

Ҳофманга келсак, юридик мавзу унинг бадиий ижодида кенг ўрин тутганлигини кўрамыз: новелла-

¹⁰ Пегас – юнон афсоналарига кўра, санъат ҳомийси Аполлоннинг қанотли оти; бу ерда: шоирнинг илҳом париси.

ларидан бирига жиноий ишни мавзу қилиб олган бўлса, судья ва адвокатлар ҳикояларидаги воқеа иштирокчиларини ташкил этади, бу эса ёзувчининг ҳаётий тажрибаси ҳамда мутахассис сифатидаги ҳуқуқий билимидан далолат беради.

Ҳофман мана шундай иккиёқлама муносабатга оид шахсий муаммоларни ҳам яхши тушунган: ўз кундаликларида, кўплаб мактубларида у ўзи ишлаган кўпгина вазифа, лавозимларнинг юк, ташвишларини гоҳ хўрсиниб, дам нолиб, баъзан эса киноя, пичинг билан тилга олиб ўтган. Унинг 1808 йил Бамбергда капельмайстер бўлиб ишга кирганидан сўнг, олдинги давлат хизматида ўтган даври хусусида ёзган хатидан бир жумла келтириб ўтмоқчиман:

«Санъат, ижоддан ташқари давлат идорасини бошқарганим туфайли, энг аввало, нарса, воқеа, ҳодисаларнинг умумий манзараси билан танишдим ва, агар таъбир жоиз бўлса, санъаткорларнинг жонга тегадиган худбинлигидан халос бўлдим, деб ўйлайман».

Биз бугун унинг ҳаётига назар ташлар эканмиз, уни юристлик касби билан ошно этган бахтли тақдирига таҳсинлар айтамиз. Унинг ғалати, қизиқ табиати, тўлиб тошган истеъдоди, авваламбор, кескин жиловланишга эҳтиёж сезарди; у ўзининг ўтқир ақлий қобилияти ва заковатини бемақсад исроф этиш хавфини юристга хос қатъий тартиб, юксак интизом билангина енга олган. Судьяга хос ишчанлик, фаоллик, холислик, беғаразлик сингари фазилатлар санъаткор сифатидаги ғайрат, шижоатини фойдали, ижобий қўшимча бўлиб тўлдирганини унинг ўзи ҳис қилган, эътироф этган.

Ҳуқуқшунос шоир ва ёзувчилар орасида мен Ҳофман – юристни биринчи ўринга қўяман. Унинг судья сифатидаги юксак унвони, хислат ва фазилатлари ҳаётлик чоғларидаёқ эътироф этилган ва тан олинган. Лекин биз бугунги кун тажрибаларига таяниб,

аввало, Олий суд маслаҳатчисининг нотинч замонда кўрсатган довюррак сабот-матонатини муносиб равишда қайд этиб ўтишни истардик. Бу чизги унинг бутун қиёфасига улуғворлик бахш этгувчи вазмин, камтарона жасорат касб этади. Унинг дўст ва душманлари ҳақли равишда бир умр таъкидлаганларидек: у иродали инсон, яъни санъаткор учун, эҳтимол, ортиқча, бироқ юрист учун мутлақо зарур фазилат соҳиби эди.

Бу йил Ҳофман, албатта, кўплаб давраларда бўлиб ўтадиган турфа учрашувлар ва суҳбатларнинг мавзусига айланиши шубҳасиз, биз бундан фахрланамиз, чунки у ўзимиздан чиққан.

ТАРЖИМОН
МИРЗААЛИ АКБАРОВ

Э.Т.А. ҲОФМАН ЎЗБЕК ЮРИСТИ НИГОҲИДА

*«Тупроқда илдиз отиб ҳар бир қараш,
ҳар бир сўзга жавоб беришдан ортиқ
зерикарли иш йўқ».*

Э.Т.А. Ҳофман, «Малика Брамбилла»

1776 йил 24 январда немисларга хос равишда Эрнст Теодор Вильгельм деб уч исм берилган бола дунёга келди. Ҳа, чиндан ҳам учинчи исм аниқ Вильгельм эди, бироқ Ҳофман ёшлиқдан бошлаб мусиқага шунчалик ихлос қўйдики, етук ёшида исмини ўзи сажда қиладиган Моцарт шарафига Амадей деб алмаштирди.

Аслини олганда Ҳофман бошқа соҳаларда ҳам истеъдодли эди. Унинг қабрига: «У юрист, адабиётчи, мусиқачи, рассом сифатида бирдек беназир эди», деб ёзиб қўйилгани бежиз эмас эди. Буларнинг барчаси ҳақиқат эди.

Бироқ барибир Ҳофман ўз юристлик ишини очиқдан-очиқ севмас эди, уни Прометей тоғига ўхшатарди, «давлат офилхонаси», деб атарди, бироқ бу масъулиятли ва виждонли давлат хизматчиси бўлишда унга халақит бермас эди. Юрист малакасини ошириш бўйича барча имтиҳонларни аълога топширади, унинг ишига ҳеч кимда эътироз йўқ эди. Бироқ Ҳофман ҳуқуқшунос лавозимида мутлақо муваффақиятсиз одимлади, бунинг сабаби унинг жўшқин ва истеҳзоли хулқи билан боғлиқ эди. У баъзан ҳурматли ва эъзозли одамларга карикатура чизади, ўзининг шогирд қизларига ошиқ бўлиб қолади (Ҳофман мусиқа бўйича репетиторлик қилиб кун кечирар эди), гоҳ ўзининг «Бургалар шоҳи» қиссасида милиция бошлиғи Кампцни маслаҳатчи Кнаррпанти сифатида хунук кўринишда тасвирлайди:

«Хуқуқни бузувчи, агар жинойтчи фактининг ўзи аниқланган бўлса, аниқланиши мумкин эканлиги ҳақидаги кўрсатмага жавобан, содир этилган жинойт ўз-ўзидан аниқланади».

Бунга ўхшаш мазах қилишлар Ҳофман учун ис-сиз кетмади. Унга қарши мансабдор шахсни ҳақорат қилганлиги учун суд иши қўзғатилди. Фақат соғли-гининг ҳолатигина ёзувчини судга тортиш имконини бермади (Ҳофман бу вақтга келиб амалда шол бўлиб қолган эди).

Ҳофман жаҳон бадий адабиёти тарихида ҳақли равишда энг сирли ва англаб бўлмас ёзувчилардан бири ҳисобланади. Унинг асарлари вақт ўтган сари асло сусаймайдиган мутлақо алоҳида жозибадор куч-га эгадир. Кейинги вақтларда бутун дунёда кузати-лаётган унинг ижодига бўлган қизиқишнинг янги тўлқини бунинг далилидир. Шу муносабат билан Ҳофман бадий фантазияларининг моҳиятига кириб бориш, уни ўз давридан илгарилаб кетган ажойиб ёзувчи сифатидагина эмас, балки ҳар томонлама ис-теъдодли бўлганини кўрсатиш жуда муҳимдир. Ҳоф-ман ўз асарларида жаҳонга таниқли австриялик пси-хиатр олим Зигмунд Фрейднинг психоанализ соҳа-сидаги кашфиётларини нимаси биландир бошқалар-дан олдин сездди.

Жуда таниқли бўлган шахс ҳақида мақола ёзиш-га киришганда бирор-бир кашфиёт қилишга, янги бир сўз айтишга умид қилиш қийин, — гўёки у ҳақда яна нима дейиш мумкин? Увоққина янги маълумот-лар, одатда, қутқармайди, чунки тажрибали китоб-хон хусусий масалаларда аниқлаштиришни эмас, балки янгича қарашни кутади, агар муаллиф субъек-тивизмга ва сохта новаторликка тойиб кетмасдан бунга муваффақ бўлса, уни ижодий муваффақият билан қутлайдилар. Бунда янги мақола билимдон-ларнинг тор доираси мақтовига сазовор бўлиш-

бўлмаслиги мутлақо муҳим эмас, чунки жиддий муаллиф, ҳатто машҳур нашрларда билдирилган мақтов сўзлари унинг учун ёқимли бўлса ҳам, айнан ҳамма вақт ҳам унча кўп бўлавермайдиган билимдонларнинг фикрини қадрлайди. Тўғри, билимдонлар ҳам хато қилишлари мумкин, у ҳолда энг одил ҳакам – барча тасодифий ва юки енгил нарсаларни йўқлик сари изсиз элтадиган вақт ўз ҳукмини чиқаради.

Ҳофманнинг «буюклиги» ҳамма вақт ва барча томонидан эътироф этилавермагани яхши маълум. Унга Германияда, айнан ўз Ватанида (кимсан Гётедан) ўз ижоди тўғрисида энг юз-хотирсиз фикрларни эшитишга тўғри келгани аянчли парадокс бўлиб туюлиши мумкин, унинг асарлари альманахлар ва кўп тиражли чўнтак нашрлар саҳифаларини тўлдириб, қисқа вақт машҳур бўлиб, жуда тезликда унутилишга маҳкум этилди. Балки, Ҳофман «Кавалер Глюк» ва «Олтин тувакча» билан биргаликда ўзини ҳурмат қиладиган бирор ёзувчи ўз асарлар тўпламига киритмайдиган жуда кўплаб нарсаларни эълон қилганлиги бунга сабаб бўлгандир, бунинг оқибатида «жиддий» танқид унинг ижодига эътибор беришни лозим эмас, деб билди.

Бир неча ўн йиллардан кейин романтизм даврига қизиқиш тикланиши билан биргаликда Ҳофман ҳам унутилганлар «олами»дан қайтди, бироқ барибир Ҳофман «биринчи қатордаги» ёзувчи бўла олмади. Тўғри, Ватанидан ташқарида, айниқса, Франция ва Россияда унга бўлган қизиқиш ҳеч қачон сўнмаганлиги унга кичик далда бўлиши мумкин, холос.

Россияда Ҳофманнинг асарлари XIX асрнинг 20-йилларидаёқ машҳур эди. Ўша даврда рус тилида унинг асарларининг дастлабки таржималари пайдо бўлди. Ф.М. Достоевский ёшлик чоғларида Ҳофманнинг барча асарларини ҳам немис тилида, ҳам рус

тилидаги таржималарида ўқиб чиқади. А. Белинский Ҳофманни «буюк немис шоирларидан бири, ички олам рассоми», деб атайди. «Қарсилдоқ қўнғиз ва сичқон қирол» П.И. Чайковскийни «Қарсилдоқ қўнғиз» балетини яратишга илҳомлантиради.

Бу ёзувчи Ҳофманга тегишли гап. Бироқ Ҳофман ёзувчилик билан чекланмаганлиги, санъатнинг бошқа турларига – хусусан, мусиқа ва рассомликка ҳурмат билан муносабатда бўлганлиги яхши маълум. Гарчи у ушбу соҳаларда адабиётдагига қараганда камроқ ишлар қилишга улгурган бўлса ҳам, улар «Ҳофман феномени» атамаси билан таърифлаш мумкин бўлганларнинг ажралмас қисмилигича қолади. Айнан мана шу феномен ушбу мақолада кўриб чиқилади.

Ҳофманнинг таржимаи ҳоли фактлари биз учун ўзига хос асос, яъни унинг ижоди табиати тўғрисидаги мулоҳазаларимизнинг жимжимадор нақши бўлиб хизмат қилади. Исталган ёзувчи асосий материални ўз таржимаи ҳолидан олиб моҳият эътибори билан ўзи ҳақида ёзади деган фикр янгилик эмас ва деярли ҳамма вақт адолатлидир. Ҳофман ўз асарларида оддийдан мураккабга томон бориб, ниҳоят, инсон қалби қаърини очиб, китобхонни ўз мулоҳазалари изига тортиб кетади, инсон қалби қаърига назар ташлаш кўпинча ниҳоятда даҳшатли бўлади. Ҳофманнинг ўзини ушбу қаър тамомила ўзига асир қилди ва у ўзининг энг яхши асарларида инсон қалби қаърига шунчалик чуқур кириб борадики, ҳатто психология ва психиатрия бўйича мутахассислар бундай профессионал ёндашувни кўришга мойилдирлар. Ҳофман ижодининг кўплаб тадқиқотчилари Зигмунд Фрейдни эслашгани, китобхонни Ҳофман психоанализ соҳасида унинг кашфиётларини олдиндан кўра билганлиги тўғрисидаги фикрга олиб келганликлари тасодифий эмас.

Ҳофман феномен сифатида ноёбдир, уни талқин қилиш қийин ва у таркибий унсурларга ажратилиши мумкин эмас, чунки, айтайлик, ўрганиш ва тунтириш мақсадида уриниб кўрилган бундай ажратиш ҳафсалани пир қилиши мумкин холос, чунки феномен йўқолади ва унинг ўрнига ҳеч бир нарсаси билан ажралиб турмайдиган карикатурачи-рассом, юқори чўққига эришган амалиётчи юрист, композитор, ўртамиёна дирижёр, оддий ижрочи ва беллетрист намоён бўлади. У санъатнинг ушбу соҳаларининг ҳеч бирида ўзи сажда қилган Моцарт мусиқада эгаллаган мавқелардан ҳеч бирига етишмади. У бир умр Моцартга интилди, бироқ ундан фақат чўқинтирилганда олинган Вильгельм исмини Амадейга алмаштиришга муваффақ бўлди.

Бироқ барибир мусиқа Ҳофманнинг ҳаёти ва ижодида мутлақо алоҳида ўрин тутди. У профессионал мусиқачи ва композитор бўлишни орзу қилиб болалигидан бошлаб мусиқа билан қизиқиб шуғулланди. Бунинг учун ундаги истеъдод нишонлари ёмон эмас эди, дейдилар. Ҳофман кўпроқ қатъият кўрсатганида ва сабр-бардошли бўлганида жуда улуғ бўлмасда, ҳар ҳолда икки юз йилдан кейин уни эслашларига арзирли дирижёр бўлиши мумкин эди, деб ҳисобловчилар ушбу фикрни ёқлайдилар.

Ҳофман ўсмирлигидан бошлаб ўлимига қадар мусиқани ўзи майл қўйган санъат тури деб билди. Мусиқа унинг учун Худо, мўъжиза, санъатларнинг энг романтиги эди.

«Мусиқа ёза бошлаганимдан буён мен барча ташвишларни, бутун дунёни унутаман. Товушлардан менинг хонамга кириб келадиган, бармоқларимдан тараладиган дунёни унинг ташқарисидаги ҳеч нима билан таққослаб бўлмайди», — деб ёзади Ҳофман.

Ҳофманни адабиёт шон-шарафга буркади ва абадийлаштирди, бироқ у дастлаб мусиқачи ва мусиқа

танқидчиси сифатида танилди. Унинг энг яхши адабий асарларидан бири «Кавалер Глюк» XIX аср боши Берлин мусиқали ҳаётига тақриз сифатида газетада эълон қилинганлиги эътиборлидир. Кейинчалик ҳам мусиқа Ҳофман адабий асарларига мавзу ва мотив бўлиб хизмат қилди ҳамда унинг адабий ижодига ундовчи туртки берди.

Ҳофман ёши бир жойга етганда ва санъатда эришганига қониқмаслик туйғусини бошидан кечирганда унга абадий шуҳрат келтириши мумкин бўлган «буюк ижод» («ориз тадпит») яратишни орзу қилди. У романтик «Ундина» операси мана шундай «асар» бўлишидан умид қилди.

Ҳофман адабиётга мутлақо бошқача ролни ажратар эди: «Шайтоннинг эликсири» романини ёзишга киришар экан, ушбу асар уни моддий жиҳатдан таъминлашини, молиявий жиҳатдан унга «ҳаёт эликсири» бўлишини мўлжаллади.

«Давр фонидаги портрет» деган ибора доимо ишлатиладиган иборага айланди, бироқ биографик асар, ҳатто кичик бир мақола ёзишга киришаётганинг барчасига ҳам ўз қаҳрамонининг давр воқеалари билан алоқасини кўрсатиш насиб қилавермайди. Ҳофманнинг бутун ижоди (нафақат адабиёт ва юридик касб, балки мусиқа ва рассомлик) ўша давр воқеалари билан бевосита алоқадор эди. Ҳофман ўз даври руҳига тўғридан-тўғри жавоб берар эди.

Юриспруденция ва сиёсат, психология ва психиатрия, тиббиёт ва педагогика, уйқу назарияси ва ҳайвонот магнетизми, механик автоматлар ва электр назарияси – ҳеч бири Ҳофманни четлаб ўтмади. Ўша вақтларда магнетизмга ёппасига қизиқиш Ҳофманнинг фақат «Сеҳргўй» ҳикоясида эмас, балки кўплаб асарларида ўз изини қолдирди. Бундан чуқурроқ хулоса чиқариш мумкин, хусусан, сеҳргўй – адабий персонаж билан реал тарихий

шахс – Наполеон ўртасида мувозий ўтказиш мумкин.

Бу қайсидир даражада Ҳофманнинг ўша даврлар Европасининг асосий сиёсий арбобларидан бирига мистик муносабати қаҳрамонимизнинг сиёсий қизиқишлари тўғрисидаги савол беришга олиб келади. Аён бўладики, Ҳофман сиёсатга умуман қизиқмаган экан. Ҳофманнинг сиёсатни қабул қила олмаслиги ёш пайтларидан бошлаб газеталарни ўқимаслигига ва сиёсий мавзулардаги суҳбатларда иштирок этмаслигигача бориб етган. Сиёсатга тутқич бермаган ҳолда принципал жиҳатдан сиёсатдан холи бўлган одам Ҳофманни қувиб етади, баъзан унинг ҳаётини дўзахга айлантиради.

Жумладан, Ҳофман ўз хоҳишидан ташқари «демагогларни таъқиб қилиш» деб ном олган сиёсий компанияга қўшилиб қолади, бироқ олий ҳокимиятнинг қўлида беихтиёр қурол бўлиб қолишни истамади. У фақат ўз виждонига қулоқ солиб, ички эътиқоди ва ҳуқуқий онгига амал қилиб бошлиқларнинг ўзини хуш кўрмасликларини орттирди, ташқи кузатувчига нима ижод қилаётганлигини ўзи билмагандек таассурот қолдирадиган тарзда иш тутди. Бу икки олам – инсоннинг ички олами ва ташқи дунё ўртасидаги низо эди.

Ҳофман «демагогларни таъқиб қилиш» билан шуғулланадиган шубҳали «Хоинона алоқаларни ва бошқа хавфли кирдикорларни аниқлаш бўйича бевосита тергов комиссияси»га Берлин апелляция судининг маслаҳатчиси лавозимини эгаллаганлиги учун аъзо бўлиб қолди. Ҳа, айнан шундай: бадийий сиймо, ёзувчи, мусиқачи, рассом бўлган Ҳофман ўз ҳаётининг кўп қисмида давлат хизматида бўлди, амалиётчи ҳуқуқшунос эди.

Давлат хизматчиси бўлган юрист ва санъат кишиси бўлган Ҳофманнинг икки юзламачи ҳаёти: амалдорлик лавозимини музага хизмат қилиш би-

лан бирга қўшиб олиб борувчи одам у ишда ҳам, бу ишда ҳам шунчаки қизиқувчи бўлишга маҳкум этилган эдими?

Шундай қилиб, Ҳофман – дилетант, ҳаваскор, барча нарсада: юриспруденцияда, адабиётда, мусиқада шунчаки қизиқувчи. Ҳеч ким уни ўзимники деб эътироф этмайди, у ҳамма жойда бегона: юристлар учун у – капельмейстер, жаноб асар тўқувчи, чизмакаш; санъат одамлари учун – гоҳ дирижерлик таёқчасини қўлига олувчи, гоҳ қўлида ручка ушлаб олган суд амалдори.

Аста-секин Ҳофман учун бундай икки юзламачи мавқе ҳаётий позицияга айланади: ҳеч нима билан илдиз отмаслик, ҳеч нимага бутунлай мансуб бўлмаслик, ҳеч нимада охиригача бормаслик, ҳеч ким учун шак-шубҳасиз ўз одами бўлмаслик. Ҳофманнинг ўзи ҳам, унинг асарлари қаҳрамонлари ҳам реал дунёдан эртаклар дунёсига ва аксинча кўчиб, бу икки оламнинг ҳеч бирига охиригача мансуб бўлмасдан ва уларнинг ҳар иккисидан муайян мустақилликка эга бўлиб оғмачи ҳаёт билан яшайдилар. Ҳофман ҳаётийлик ва ижодийликни, кундалик ва мўъжизавийликни бирлаштиришни принцип даражасига кўтарди. Ҳофманда авваллари юзаки назар фақат эртак айтувчи фантазиясининг бебошлиги оммани овутишдан бошқа нияти бўлмаган қандайдир жиддий нарсани, ҳатто фожиавий нарсани кўрмоқ керак. Агар ҳатто кимгадир Ҳофман қайдадир ҳаддан ошириб юбораётгандек, бўёқларни қуюқлаштираётгандек, хулосаларни ўз концепцияси остига ҳайдаб келаётгандек ёки мўлжалланаётган мақсадга йўлни тўғрилайётгандек бўлиб туюлса ҳам, буларнинг барчаси Ҳофманнинг аллақачонлар маълум бўлган асарларини қайтадан ўқишга ва у эртакларнинг сеҳрли подшолигига айлантирган реалликни кўришга ундайди.

Ҳофман болалигида гоят қобилиятли мусиқачи ҳисобланган. Йигирма бир ёшида ёзув столи торт-масида ёстиқдай-ёстиқдай ўзи ёзган иккита романи сақлаган бўлса ҳам фақат етук ёшга етгандан кейин ўзи ҳақида гапиришларига мажбур қилди. Унинг ёзгани дунё юзини кўрганда у 27 ёшда эди, шундан сўнг унинг чинакам адабий дебютига айланган «Кавалер Глюк» 1809 йилда чиққунга қадар олти йил кутишга тўғри келди. У жуда ёшлигидан бошлаб санъатдаги умр тўғрисида орзу қилди, бироқ ўз орзусини рўёбга чиқариш учун жуда оз иш қилди. У ўз оиласининг урф-одатларига қарши бориши керак эди, бироқ бунинг учун унда қатъият етишмади. Дастлаб у Ж. П. Сартрнинг ибораси билан айтганда «ўзи учун аталганидан ниманидир қилиш учун» ўзи учун озгина эркинлик олди.

У юрист касбининг «нон берадиган дарахти»га олиб борадиган йўлига хоҳишсиз, азоб чекиб, эркинликка қочиб кетиш тўғрисидаги орзу билан ўзини овутиб, бироқ охир-оқибат бўйин эгган ҳолда итоат билан борди. Бироқ у бу йўлдан ўзини тийиб, чеклаб ўз эътиқодига содиқ ҳолда юрди. Унга узоқ вақт эътибор бермасликлари, гарчи уни кундалик қотиб қолишдан халос қилмаган бўлса ҳам, бироқ уни унинг ҳалокатли таъсиридан сақлади. Бу худди симоб сингари ҳаракатчан, фавқулодда таъсирчан пакана ўйлаганидан воз кечмасдан кутишни билар эди. У жуда бетоқат, жуда талабчан бўлгани ҳолда қониқиш ҳиссини бошдан кечириш учун кун нима берса, шуни олар эди. Чор-ночор Ҳофманга бетоқат бўлмаслик уқувини эгаллаб олишга тўғри келди.

Узоқ вақт биқилиб ётган мусиқий ва адабий фантазия сиртга отилиб чиққанда у қирқ ёшга яқинлашиб қолган эди. Энди бу фантазияни тўхтатишнинг имкони йўқ эди. Қандайдир бир неча ҳафтадан кейин Германиянинг бутун адабий жамоатчилиги у

ҳақда гапира бошлади. Бошқа бир улуг орзуси ҳам рӯёбга чиқди: унинг романтик «Ундина» операси Берлин сахнасида қўйилди.

У ўз шон-шуҳратининг чўққисиди ҳайрат билан кўзларини уқалади — юз бераётган воқеалар унинг хаёлида бўлмаятимикан? У ижод қилишда давом этди, бироқ бунинг учун унга тобора кўпроқ мусаллас зарур эди. Ҳофман ҳаётни севар эди ва унга қаршилиқ кўрсатган ҳолда вафот этди.

Ўлимидан кейин Германияда уни даври ўтган ёзувчи сифатида тезликда эсдан чиқардилар. Францияда эса шуҳрати ўсишда давом этди. Бу мамлакатда Ҳофманни ўша вақтлардаёқ Гёте билан биргаликда немис адабиётининг асосий вакили деб ҳисоблар эдилар. Фақат XX аср бошига келиб экспрессионизм ва экзистенциализм томонидан инсон қалби қаърига қизиқиш намоён бўлгандан кейин Ҳофманнинг юлдузи яна немис адабиёти осмонида чарақлади.

Бироқ бошқа «классиклар»дан фарқ қилган ҳолда уни ҳеч қачон бир вазифа, бир миссия, битта фалсафа, битта тизим ўлчови билан ўлчашга муваффақ бўлинмади. Унга ҳайратланганлариданми ёки камситганлариданми «Илдиз отмаган маънавият» ёрлигини ёпиштирдилар.

Ҳақиқатан ҳам Ҳофман илдиз отиш учун жуда оз қайғурди. Илдиз отиш пайида бўлганлар устидан ўзининг «Қироллик келини» эртагида мириқиб кулди. «Малика Брамбилла»да — карнавал хушнудлиги ҳаддидан ошган эртақда эса, — «Тупроқда илдиз отиб ҳар бир қараш, ҳар бир сўзга жавоб беришдан ортиқ зерикарли иш йўқ», деб ёзди.

Шундай қилиб, Ҳофман аутентиклик зулмидан мудофааланиб яшади. У оилада ҳам «илдиз отмади»: она ва ота таъсири суст бўлди, жамоатчилик кучларининг йўналтирувчи кучлари эса унга етар-

лича теран кириб бормади — унда хатти-ҳаракат эркинлиги қолган эди. У «бамисоли» санъатини мукаммал эгаллаб олди, ҳар қандай мутлақликдан қочиб, унга нисбатан даъволар санъат, мафкура, оила, юридик амалиёт, давлат хизмати ёки сиёсат жиҳатидан бўладими «ёки-ёки»нинг қатъий душманига айланди.

Ўз вақтида унга ангажированлик ва масофани сақлаш ўртасида мувозанатни сақлаш осон бўлмаган, чунки у вақтда муросага келишга йўл қўйилмас эди: фалсафа ва санъат олий ҳақиқат ва чуқур жиддийлик зулми остида эди, сиёсат эса ҳаётнинг барча соҳаларига кириб борган эди. «Яхлит ҳақиқийлик демакдир», деб таълим беради гегелча замон руҳи. Модомики, «яхлит»ни сиёсий йўл билан белгилай бошлаган эканлар, сиёсат пировард натижада инсонни борица эгаллаб олди, бу эса ҳокимиятларнинг бўлиниши учун, ҳаётсевар релятивизм учун, Ҳофман яхши билган нозик чап бериш учун ёмон давр эди.

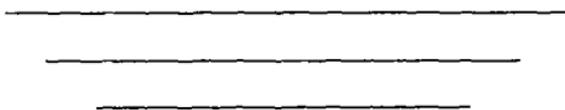
Ҳофман на адабиётда, на юриспруденцияда, на рассомчиликда «илдиз отмади». Ва у бунинг учун қимматга тушди: ҳеч қаерда уни жиддий қабул қилмадилар. У буни ўзи ҳеч бир нарсани жиддий қабул қилмаганлиги билан компенсация қилди. Мана шу сабабли у дунё зўрларининг ҳурматига сазовор бўлмади. Гёте у тўғрисида уни асосан ўзининг майхоналарда ўтказадиган вақтига ҳақ тўлаш имконияти учун ишлайдиган «ишратпараст» деб ҳисоблайдиган Пруссиянинг полиция вазири Шукман каби ҳукм чиқарди. Тили аччиқ бюрократ унчалик ҳам ноҳақ эмас эди: ҳар нарсага шубҳа билан қарайдиган фантаст ўзини мастликнинг сунъий парадизасидан маҳрум қилишни истамади ва ўнинг машҳур «Олтин тувакча» эртаги эса муқаддасларнинг муқаддаси адабиётга пулли қадаҳдан қуяди.

Ҳофман ҳеч кимнинг олдида «жавоб беришни» хоҳламади. Ўз даврининг руҳига (бизнинг давримиз руҳига ҳам) зид ўлароқ у юрак изҳорлари тилидан ҳам ва дунёни тузатиш фразеологиясидан ҳам қочди. Ички олам ва ташқи дунё ўртасида туриб, ҳам дил изҳори, ҳам сиёсат талабларига қаршилиқ кўрсатиб Ҳофманнинг адабиёти ижтимоий ўйин кўламини сақлаб қолади – бу эса адабиётни терапия, миссия ёки динга эътиқод сингари идрок қиладиган (балки сохтакорлик билан) бизнинг давримиз одамлари учун жуда муҳимдир.

In der Geschichte eines jeden Landes gibt es Menschen, die wahrhaftig sein nationales Gemeingut sind. Mehr als zwei Jahrhunderte sind vergangen seit Ernst Theodor Amadeus Hoffmann geboren wurde. Er ging in die Enzyklopädien als „ein hervorragender Schriftsteller“ und die Verkörperung des „Geistes der deutschen Romantik“ ein. Der Zweck der vorliegenden Broschüre ist es, noch eine Facette der vielseitigen Tätigkeit Hoffmanns, und zwar, die juristische widerzuspiegeln.

Die Broschüre enthält die Artikel von Dr. jur. Arwed Blomeyer, Professor em. an der Freien Universität Berlin und von Dr. jur. Akmal Saidov, dem Professor für Völkerrecht.

HOFFMANN MIT AUGEN
EINES DEUTSCHEN
UND USBEKISCHEN JURISTEN

E. T. A. HOFFMANN ALS JURIST
(EINE WÜRDIGUNG ZU SEINEM 200. GEBURTSTAG¹
BERLIN-NEW YORK: DE GRUYTER, 1978)

Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, dessen 200. Geburtstag wir heute festlich begehen, hat 46 Jahre gelebt und in den knapp 20 Jahren seines Schaffens und Wirkens eine solch eminente Leistung auf juristischem und künstlerischem Gebiet erbracht, daß nur das etwas verblaßte Wort "Universalgenie" seine Begabungsfülle umfaßt. Beruflich war er tätig als Jurist, Komponist, Dirigent, Musiklehrer, Musikkritiker, Zeichner, Maler, Bühnenarchitekt, um sich schließlich zum romantischen Erfolgsautor, ja zum Modeschriftsteller seiner Zeit zu entwickeln.

Zur Person: Äußerlich klein, zierlich, von schwächlicher Gestalt, mit krausem Haar, stechenden Augen, koboldhaft behende, dazu sprühend lebendig, von geistvollem sarkastischen Witz, Mittelpunkt jeder Tafelrunde, glühender (meist unglücklicher) Verehrer der Frauen. Er muß auf seine Zeitgenossen, auf kluge kühle Männer von gleichem geistigen Rang, eine magische, ja dämonische Anziehungskraft ausgeübt haben. Aber zugleich war er – und das ist das Phänomen! – ein Jurist von Rang, der, voll erfüllt vom Ernst des Richteramts, sachlich kühl alle rechtlichen Argumente beherrschte.

Hier in diesem Haus, im ehemalig preußischen Kammergericht, hat er gewirkt, hier ist er ein und aus gegangen, hier darf ich ihm

¹ Unveränderter Abdruck meines Festvortrags am 23. Januar 1976 im Berlin-Museum (chem. Kammergericht). Aus meinen zahlreichen Unterlagen möchte ich vor allem nennen: Eugen Wohlhaupter, Dichterjuristen II (1955) S. 35–98, die beiden Sammlungen von Friedrich Schnapp, E. T. A. Hoffmann, Juristische Arbeiten (1973) und E. T. A. Hoffmann in Aufzeichnungen seiner Freunde und Bekannten (1974), sowie die glanzvolle Darstellung von Ulrich Helmke, E. T. A. Hoffmann (1975).

heute die laudatio halten, wohlgemerkt eine rein juristische, in der kargen Sprache unseres Standes. Und doch muß dabei der Künstler gegenwärtig bleiben: Als der leidenschaftlich Besessene, der bis zum Mittag seine Akten erledigte, nach Hause in die Taubenstraße stürzte, sich auf seine Manuskripte oder Partituren warf, der abends in der Weinstube von Lutter und Wegener mit Freunden tafelte, mit berühmten Zeitgenossen korrespondierte, beißende Kritiken schrieb und andern Tages wieder im Gericht votierte.

Ich beginne mit seinem Leben. Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann wurde zu Königsberg am 24. Januar 1776 geboren. Den Vornamen Amadeus wählte er später selbst und trug ihn als Künstlernamen. Hoffmanns Vater war Hofgerichtsadvokat; ob sich unter seinen Ahnen auch Polen oder Ungarn befunden hätten, ist bisher nicht bewiesen. Aber sicherlich wirkte er zeitlebens fremd und ausländisch.

Uns interessiert mehr das juristische Milieu seiner Herkunft. Die Ehe seiner Eltern wurde zwar bald geschieden und Ernst als der jüngere Sohn der Mutter zugesprochen; aber es waren juristische Verwandte, die sich um seine Erziehung kümmerten.

Schon auf der Schule schloß Hoffmann Freundschaft mit dem ein Jahr älteren Theodor Gottfried von Hippel, dem späteren preußischen Staatsrat und Oberpräsidenten von Westpreußen, der ihm ein Leben lang die Treue hielt, ihn finanziell unterstützte und ihm zu Amt und Brot verhalf, wann immer das Schicksal den genialen Künstler bedrängte. Auch die Universität besuchten sie gemeinsam.

Als Sechzehnjähriger ließ sich Hoffmann 1792 bei der Rechtsfakultät der Albertina in Königsberg inskribieren, gewiß nicht aus Begeisterung für die Jurisprudenz, das Studium bot sich ihm ganz auf natürliche Weise an. Die Juristerei war sozusagen ein Familienfach. Hoffmann hatte zwar von Jugend an Musik- und Zeichenunterricht erhalten, aber der Gedanke an eine künstlerische Laufbahn lag ihm noch fern.

Zu seinem Studium eine Vorbemerkung über den damaligen Stand des preußischen Rechts: Im Jahre 1791 war eine Riesenkodifikation, das Allgemeine Landrecht für die preußischen

Staaten (das ALR) mit mehr als 17 000 Paragraphen bekanntgemacht worden; 1794 trat das Gesetz in Kraft. Wenn ich einen Vergleich ziehen darf: Das Bürgerliche Gesetzbuch wurde 1896 mit 2385 Paragraphen verkündet und zum 1. Januar 1900 in Kraft gesetzt. Das Studium des neuen BGB dürfte erheblich leichter gewesen sein, als das des neuen ALR.

Hoffmanns Studium verlief ganz normal. Ich kann nicht berichten, daß er eine Vorlesung beim großen Kant gehört hätte. Über sein erstes Verhältnis zur Rechtswissenschaft mag ein Satz aus einem Brief genügen: "Das Studium geht langsam und traurig – ich muß mich zwingen, ein Jurist zu werden".

Nach sieben Semestern kam Hoffmann 1795 zum ersten juristischen Examen. Er bestand es mit dem Prädikat "im ganzen recht gut", wenngleich "Antworten etwa in der Lehre vom Leihvertrag, vom Darlehn und von der Verjährung noch den Mangel an vollständiger Reife zu erkennen gaben".

So konnte die Ausbildung bei der Justiz beginnen. Sie verlief damals in Preußen folgenderweise: Auf das erste Examen folgten drei Jahre als Auskultator, dann das Referendarexamen, die Referendarzeit und als dritte Prüfung die Assessorprüfung.

Hoffmann wurde nun zum Auskultator ernannt und der Ostpreussischen Regierung in Königsberg zugewiesen. Aber die Familie bestand auf einem Ortswechsel; sie hatte mit Unbehagen Hoffmanns leidenschaftliches Verhältnis zu einer verheirateten Frau beobachtet. man wollte einem Skandal zuvorkommen. Hoffmann ließ sich also – selber ganz erleichtert – im Mai 1796 nach Glogau versetzen, wo ihn ein Bruder seiner Mutter, der Justizrat Doerffer, liebevoll aufnahm und betreute.

Aus dieser Zeit ein aufschlußreicher Satz aus einem Briefe Hoffmanns: "Die Wochentage bin ich Jurist und höchstens etwas Musiker, sonntags wird am Tage gezeichnet und abends bin ich ein sehr witziger Autor bis in die späte Nacht". Sie sehen hier bereits die Zeiteinteilung Hoffmanns als Jurist und Künstler, die für ihn charakteristisch ist.

Im Juni 1799 bestand Hoffmann in Glogau seine zweite Prüfung, das Referendarexamen, diesmal schon mit besserem

Erfolg. Geprüft wurde "aus der Prozeß-, Pupillen-, Deposital- und Hypothekenordnung und aus den schlesischen Provinzialgesetzen". Hier beurteilt man seine Leistungen als "überall ausnehmend gut"; er habe sich "eine sehr zusammenhängende und gründliche Sachkenntnis von den erwähnten Teilen zu eigen gemacht". Dazu kommt noch ein "mit Fleiß, Gründlichkeit und guter Beurteilung ausgearbeitetes Probereferat".

Dieses schriftliche Referat ist uns im Wortlaut erhalten, ich möchte hierüber berichten:

Ein Rittergutsbesitzer in Ostpreußen hatte ein Gut in Schlesien mit allem Mobiliar gekauft und übergeben erhalten. Für einen Teil des Kaufpreises hatte er Wechsel ausgestellt, die der Verkäufer weiter begab. Bei Fälligkeit wurden die Wechsel nicht eingelöst, die Indossatäre klagten sie in Glogau ein. Inzwischen war der Käufer aber unter Bestellung eines Verwalters nach Ostpreußen zurückgereist; dort betrieb er die Annullierung des Kaufvertrags im Prozeßwege. In Glogau bestreitet er einmal den Gerichtsstand: Der dingliche Gerichtsstand sei nicht gegeben, weil ihm das Gut nur übergeben worden sei. Sein persönlicher Gerichtsstand befinde sich aber in Ostpreußen. Sachlich wendet er die begehrte Annullierung des Kaufvertrags ein.

Und nun Hoffmann: Er bejaht zunächst die Zuständigkeit und zwar qua persönlichen Gerichtsstands des Beklagten. Die Begründung: Der Beklagte hat das Gut mit Mobiliar gekauft und übergeben erhalten, bei seiner Abreise hat er einen Verwalter eingesetzt. Darin liegt aber die stillschweigende Begründung eines zweiten Wohnsitzes, der nach dem ALR zulässig ist.

In der Sache selbst zieht Hoffmann eine Bestimmung des ALR heran, wonach Gutsbesitzer Wechsel nur gegen bares Geld ausstellen können. Das war hier nicht der Fall, und deshalb sind die Wechsel ungültig. Wie steht es nun mit den Indossamenten? Hoffmann legt sie sachgemäß als Zessionen des Kaufpreisanspruchs aus. Diesem Anspruch konnte der Beklagte aber die Annullierung des Kaufvertrags entgegenhalten. Da nun hierüber bereits in Ostpreußen prozessiert wird, sollten die Kläger dort ihre Rechte als Intervenienten geltend machen. Deshalb schlägt

Hoffmann Klagabweisung unter Vorbehalt der genannten Rechte vor.

Es ist zu verstehen, daß das Referat eine gute Beurteilung erhielt.

Der daraufhin ernannte Referendar Hoffmann wurde zunächst in Glogau ausgebildet. Als aber der Oheim Doerffer zum Geheimen Obertribunalrat in Berlin ernannt wurde, durfte ihm der Neffe folgen. Als Referendar betrat er zum ersten Mal das Kammergericht. Und kaum hatte er dort die Ausbildung angetreten, als er sich schon beim Präsidenten beschwerte, er bekäme nicht genug zu tun, ein Mangel, der natürlich prompt behoben wurde. Hoffmann wuchs in dieser Zeit in sein Fach hinein: sein scharfer Verstand fand anscheinend an der Materie immer neue Nahrung. Das Assessorexamen, zu dem er sich mit Freund Hippel gemeinsam vorbereitet hatte, bestand er im Februar 1800 mit der Note "vorzüglich". Er war jetzt 24 Jahre alt.

Es folgte die Ernennung zum Assessor mit der Versetzung zur Südpreussischen Regierung in Posen (natürlich unbesoldet!).

Das "Südpreußen" genannte Gebiet hatte Preußen 1793 bei der zweiten Teilung Polens erhalten. Dorthin schickte man vorzugsweise junge talentvolle und arbeitsame Juristen, weil es übermäßig viel zu tun gab.

Mit seiner Arbeit erwarb sich Hoffmann Zufriedenheit und Wohlwollen seines Präsidenten, und so begann seine Laufbahn recht erfolgversprechend. Zum ersten Mal scheint er auch gesellschaftlich den breiten Lebensstil gefunden zu haben, der seiner künstlerischen Natur entsprach. Posen galt damals als der wichtigste Schnittpunkt deutsch-polnisch-jüdischen Geistes; Adel und Bürgertum wetteiferten in der Pflege der schönen Künste. Der junge Hoffmann – sehr im Gegensatz zu anderen preussischen Beamten – verkehrte auch in nicht-deutschen Kreisen, schwelgte in Tafelfreuden, besuchte Bälle, Soireen und leistete sich in seinem Übermut gar bald einen "Geniestreich". Er hatte nämlich als brillanter Zeichner von den seriösen Verwaltungsbeamten und Offizieren sehr boshafte Karikaturen angefertigt und diese nicht etwa heimlich kursieren lassen, sondern auf einem Karnevalsball

aus der Hand eines "italienischen Bilderverkäufers" unter die Leute gebracht, ein Affront, den der General nicht hinnehmen konnte, zumal sich auch sein Konterfei unter den Bildern befand. Er ließ dieselben einsammeln und sandte sie noch in derselben Nacht mit einer Beschwerde nach Berlin. Dort lösten sie zwar gewaltiges Gelächter aus, aber Hoffmann wurde strafversetzt: im Frühjahr 1802 mußte er seinen Dienst bei der Neuostpreußischen Regierung in Plock antreten, glimpflicher Weise unter Ernennung zum Regierungsrat.

"Neuostpreußen" hatte Preußen 1797 bei der dritten Teilung Polens erworben.

Plock war ein trostloses polnisches Nest mit 3000 Einwohnern – für Hoffmann eine recht empfindliche Verbannung. So tat er das, was man in Kollegenkreisen jedem Junggesellen in dieser Einöde empfahl: Er heiratete. Im Juli 1802 schloß er mit der schönen Polin Michalina Rohrer, Ziehkinder deutscher Eltern, den Ehebund. Im landläufigen Sinne war Hoffmanns Ehe sicherlich glücklich. Ohne seine komplizierte unruhige Natur ganz zu erfassen, begleitete Michalina ihn als treue Schicksalsgefährtin bis zu seinem frühen Tode. Das einzige Töchterchen Cäcilie starb zweijährig.

An Arbeit fehlte es in Plock keineswegs; bis in die Nacht saß Hoffmann über seinen Akten. Und trotzdem schritt sein musikalisches und literarisches Schaffen fort. Zwei Jahre dauerte diese Strafzeit. Dann gelang es ihm, wiederum mit Freundeshilfe, 1804 zur Südpöußischen Regierung nach Warschau versetzt zu werden, d. h. zum dortigen Obergericht.

Aus seiner Warschauer Zeit wird berichtet: „Er hatte nie Spruchreste, hielt seine Termine gewissenhaft ab, erschien früh im Collegienhaus und arbeitete rasch fort, ohne sich mit Nebendingen zu beschäftigen, so daß er gewöhnlich gegen ein Uhr schon fertig war, während viele andere erst anfangen“. Und Hoffmann schreibt selbst einmal: „Ich muß ja wohl frisch von der Hand weg arbeiten, um nur die Akten mit den Partituren zu wechseln“. Das zeigte sich auch bei einer Revision: Der Regierungsrat Hoffmann hatte keine Restanten.

In Warschau gewann sich Hoffmann den zweiten lebenslänglich treuen Freund: Assessor Hitzig, auch er musikalisch und literarisch gebildet; Hitzigs Aufzeichnungen verdanken wir u. a. den folgenden Bericht aus Warschau:

Da sollte im August 1806 des Königs Geburtstag mit einem Konzert festlich begangen werden. Zu diesem Zwecke war das dazu vorgesehene Palais allerdings noch völlig zu renovieren. Der junge Hoffmann entwarf nicht nur die Pläne für die neue Ausstattung des Konzertsaals und der übrigen Räume, er überwachte auch die Malerarbeiten, stand selbst auf der Leiter. Wenn dann Parteien auftauchten, die einen Kontrakt zu schließen wünschten und im weiten Palais vergeblich nach einer Amtsperson Ausschau hielten, sprang er unbefangen herab, eilte ihnen mit fliegenden Rockschoßen voraus, um im Gerichtsgebäude, den Pinsel mit der Feder vertauschend, ein juristisches Dokument aufzusetzen, das auch der schärfsten Kritik standhalten konnte. Und was das Palais anging: Fristgemäß prangte es im neuen Gewand und es war Hoffmann, der das Festkonzert dirigierte, und das Publikum, schreibt Hitzig, "sah mit Bewunderung, wie ruhig und gemessen er sich ungeachtet seiner quecksilbernen Beweglichkeit dabei zu benehmen verstand".

Glückliche Zeiten, die im Herbst 1806 jäh zu Ende gingen: Preußens Katastrophe, Napoleon in Warschau, Auflösung der Südpreußischen Regierung, Entlassung aller Beamten. Wer von ihnen noch in Warschau bleiben wollte, mußte eine Unterwerfungserklärung mit dem Huldigungseid auf Napoleon abgeben, sonst wurde er ausgewiesen. Der Patriot Hoffmann verweigerte den Eid.

Die folgenden acht Jahre bis 1814 sind ein juristisches Vacuum. Hoffmanns Bemühungen um eine Weiterbeschäftigung im Staatsdienst mußten erfolglos bleiben; das verarmte Preußen konnte unmöglich seine vertriebenen Beamten unterbringen. Hoffmann war nun allein auf seine künstlerischen Fähigkeiten angewiesen – den Titel Regierungsrat hat er übrigens in den folgenden schweren Wanderjahren nie abgelegt, schon um sich damit einen letzten Rest von Reputation zu wahren.

Die Jahre 1806 bis 1808 lebte Hoffmann in bitterer Armut. Immer wieder mußten die Freunde helfen, v. Hippel, aber auch Hitzig, der ebenfalls seine juristische Tätigkeit hatte aufgeben müssen und nun in Berlin Verlagsbuchhandel betrieb. 1808 gelang Hoffmann der künstlerische Durchbruch: er wurde Kapellmeister in Bamberg.

Dort wurde er schon in Kürze als der interessanteste Mann im Städtchen abends im "Gasthaus zur Rose" zum allseitig bewunderten Mittelpunkt. Hoffmanns Besuche müssen den Gastwirt um mehrere tausend Gulden reicher gemacht haben. Schon mittags pflegte sich dieser zu erkundigen, ob der Herr Rat des Abends bei ihm zu speisen gedächte, um bei einer Zusage den Boten gleich weiter zu schicken, den Honoratioren die frohe Botschaft zu bringen. Abends war dann die Gaststätte garantiert überfüllt – ein Vorgang, der sich in Hoffmanns späteren Kammergerichtszeiten bei Lutter und Wegener wiederholte. 1813 und 1814 folgten Kapellmeisterstellen in Dresden und Leipzig.

In dieser Zeit nähert sich Hoffmanns Oper "Undine" der Vollendung; es entstehen aber auch seine literarischen Meisterwerke "Der goldene Topf" und die "Elixiere des Teufels".

So war Hoffmann, als er im Herbst 1814 nach Berlin zurückkehrte, in der Welt des Geistes kein Unbekannter mehr. Noch am Abend seiner Ankunft richteten ihm die Freunde ein Festmahl, an dem alle die illustren Berliner Romantiker teilnahmen. Ludwig Tieck, Adalbert von Chamisso, Friedrich de la Motte Fouque, dazu bekannte Musiker und Maler. „Sie bereiteten mir einen Freudentaumel«, heißt es in Hoffmanns Tagebuch.

Anlaß seiner Rückkehr nach Berlin war übrigens das rein praktische Bestreben gewesen, mit festen Bezügen fortan seine freie Künstlerschaft zu finanzieren. Auf einen hohen Posten bei der Justiz war er nicht mehr angewiesen, er hatte Ruhm und Ansehen genug auf anderem Felde erworben. Immerhin konnten ihm die Freunde den Posten eines Hilfsarbeiters am Kammergericht verschaffen – auch Freund Hitzig arbeitete dort in der gleichen Stellung. Die Justiz in Preußen ging langsam vor.

Hoffmann und Hitzig wurden dem Kriminalschat zugewiesen. Hoffmann erhielt nur Urteilsgebühren und zweimal eine Remuneration von 200 Talern.

Nach zwei Jahren, 1816, kommt endlich die Ernennung zum Kammergerichtsrat und zum Mitglied des Kriminalschats – zehn Jahre nach 1806!

Aber man rechnete ihm auf das Dienstalter die ganze Zeit seit seiner Ernennung zum Regierungsrat an, also seit 1802.

Das Jahr 1816 ist übrigens noch nach einer anderen Seite ein glückliches Jahr: Am 3. August wurde Hoffmanns Oper "Undine" im Königlichen Schauspielhaus am Gendarmenmarkt mit der Bühnenausstattung Friedrich Schinkels glanzvoll aufgeführt, ein Ereignis, welches das ganze Kammergericht in Aufregung versetzte. Sicher waren alle Kollegen mit ihren Damen zur Premiere erschienen, um den genialen Künstlerjuristen zu feiern, der seinerseits für die bezaubernde Titelheldin in heller Liebe entbrannt war. Das Werk brachte ausverkaufte Häuser und erlebte 15 Aufführungen. Dann kam im Juli 1817 ein Unglückstag: Die ganze Dekoration wurde bei einem Brande vernichtet und nicht wieder ersetzt.

Seltene Duplizität der Fälle: Die Oper "Hoffmanns Erzählungen" von Jacques Offenbach erlebte ihre deutsche Premiere am 7. Dezember 1881 im Wiener Ringtheater mit größtem Erfolg; aber vor der zweiten Aufführung ging die Bühne in Flammen auf, und erst 1905 kam es zur zweiten deutschen Aufführung, diesmal in der Komischen Oper Berlin.

Über die Berufstätigkeit eines Kammergerichtsrats vor 150 Jahren zu berichten, erweist sich insofern als schwierig, als die von ihm verfaßten Urteile längst mit den Akten des Gerichts eingestampft wurden. Nur wenig blieb durch private Aufzeichnung erhalten. Bevor ich aber hierauf näher eingehe, noch einige erklärende Worte zu Hoffmanns politischer Einstellung:

Die Zeit um 1816 war erfüllt von politischen Erwartungen, die sich vor und in den Freiheitskriegen stürmisch entwickelt hatten. Sie richteten sich einmal auf ein einheitliches deutsches Vaterland – sehr im Gegensatz zur herrschenden Kleinstaaterei und ferner

auf ein freiheitliches Gemeinwesen – sehr im Gegensatz zu dem herrschenden Absolutismus.

Nun mag es nahe liegen, daß auch der Künstler E. T. A. Hoffmann von den Ideen der Einheit und Freiheit erfüllt gewesen wäre. Aber das ist kategorisch zu verneinen. Hoffmann war zeit seines Lebens künstlerisch viel zu sehr engagiert, als daß ihn politische Programme tiefer berührt hätten. Sein eigener Standpunkt war eindeutig klar und – wie alle Zeitgenossen bestätigen – von unerschütterlicher Festigkeit: Hoffmann war Patriot – kein Treueeid auf Napoleon! – und er vertrat als Richter den Staat. Den Gedanken an Aufruhr gegen die Obrigkeit wies er von vornherein scharf zurück. Leidenschaftlich wendete er sich aber umgekehrt gegen polizeiliche Willkür. Furchtlos vertrat er das Gesetz als unbeugsamer Richter, einzig bemüht, mit geistiger Schärfe und profunder Rechtskenntnis der Gerechtigkeit zu dienen.

Und nun möchte ich Ihnen einen Fall berichten, um den Eindruck zu schildern, den der Kammergerichtsrat auf andere machte, hier auf eine passiv Beteiligte, auf Frau Helmina von Chézy, die uns diesen Vorfall in ihren Memoiren beschreibt: Sie hatte als freiwillige Krankenpflegerin in den Befreiungskriegen in einem Schreiben vom 10. Januar 1816 an General v. Gneisenau über die skandalöse Behandlung der Verwundeten in belgischen und rheinischen Lazaretten berichtet und um Abhilfe gebeten. In der darauf angeordneten Untersuchung drehte die betroffene Invaliden-Prüfungskommission unverfroren den Spieß um und zeigte Frau v. Chézy wegen Beleidigung beim Kreisgericht Köln an: das Gericht verurteilte tatsächlich Frau v. Chézy in Abwesenheit zu einem Jahr Gefängnis, zur Zahlung von 1000 Francs und zur Kostentragung. Die Sache kam zum Kammergericht und Hoffmann führte die Untersuchung. Ich zitiere aus dem Bericht der Frau von Chézy:

“Ich wünschte, ich hätte die Worte auswendig behalten, welche mir Hoffmann zu meiner Verteidigung in den Mund legte, als er das Protokoll aufsetzte; es war nämlich die am meisten inkriminierte Stelle in dem Brief an Gneisenau”. Und die Stelle lautet: “Die an den (verwundeten Musketieren) Wilke und Tiede verübte Elendigkeit”. Frau v. Chézy fährt fort:

“Hierauf ließ mich Hoffmann ungefähr folgende Worte sagen: Dies sei nicht als Injurie anzusehen, denn es sei nicht möglich, eine Tat die man rügen wolle, mit anderen Worten zu bezeichnen, als mit solchen, die einen Begriff davon gäben, wie man die Tat empfunden”.

Und noch ein weiteres Wort zu seiner Art der Untersuchung:

“Durch die umsichtige Führung Hoffmanns behielt meine Rechtssache ihren festen Gang. Die Verhöre, welche ich zu bestehen hatte, wurden im rechtlichen Sinn geleitet. Die Protokolle, höchst geistvoll aufgesetzt, sollte man drucken; ich fürchte, sie sind vernichtet. Hoffmann war ganz vom Ernst und der Würde seiner Mission durchdrungen. Eine unschuldig angeklagte unbescholtene Frau, die sich aller Gemächlichkeiten einer ruhigen Lage entrissen hatte, um arme Leidende wie eine Mutter zu versorgen, mußte aus einem höllischen Gewebe herausgezogen werden, um nicht durch Schmach und Gefängnis ihre Bestrebung für eine gute heilige Sache zu bezahlen”.

Ich füge hinzu, daß das Verfahren zur völligen Freisprechung führte.

Was uns sonst noch Zeugnis gibt über die Tätigkeit Hoffmanns im Criminalsenat, das sind die Jahresberichte seines Präsidenten v. Trützschler, und aus diesen Berichten gebe ich Jahr für Jahr, von 1816 bis 1819, einige Sätze wieder.

Jahresbericht 1816:

“Vorzüglichen Gewinn gewährt er dem Collegio durch seine Arbeiten, die sich durch edle Schreibart, durch eine geschickte und klare Darstellung und tiefes Eindringen in den Geist der Gesetze ebenso vorteilhaft auszeichnen, wie ihm das Lob gebührt, daß keine Sache bei ihm veraltet”.

Jahresbericht 1817:

“Unter den wirklich aktiven Mitgliedern nimmt Hoffmann, 40 Jahre alt und jetzt gerade die Hälfte seines Lebens im Staatsdienst, würdig den ersten Platz ein. Ich würde sein ausgezeichnetes Talent schlecht zu benutzen verstehen, wenn ich ihn mit Diebesund Contraventionssachen und anderer loser Kost ermüden wollte. Aber in schwierigen Sachen, wobei sein Geist Nahrung findet, tut es

ihm an klarer Darstellung und scharfsinniger Entwicklung keiner vor”.

Jahresbericht 1818:

“Seine schriftstellerischen Arbeiten, denen er zuweilen noch die Stunde der Muße und Erholung widmet, tun seinem Fleiße keinen Eintrag, und die üppige zum Komischen sich hinneigende Phantasie, die in denselben vorherrschend ist, kontrastiert auf eine merkwürdige Art mit der kalten Ruhe und mit dem Ernst, womit er als Richter an die Arbeit geht”.

Aus dem Jahresbericht von 1819 nur ein Satz:

“Das Vorurteil, daß ein genialer Schriftsteller für ernste Geschäfte nichts taugt, hat wohl nicht leicht jemand vollständiger widerlegt, als er”.

An der Reihenfolge dieser Beurteilungen läßt sich übrigens unschwer erkennen, wie der Senatspräsident mit wachsendem Verständnis die juristische Leistung seines als Künstler anerkannten Richters zu würdigen wußte.

Ein glücklicher Umstand hat uns wenigstens die Akten über eine Nebentätigkeit des Kammergerichtsrats Hoffmann erhalten, nämlich als – unbezahltes – Mitglied der “Immediat-Untersuchungs-kommission über Ermittlung hochverräterischer Verbindungen und anderer gefährlicher Umtriebe”. Die Kommission war durch Cabinetts-Order vom 16. September 1819 errichtet und Hoffmann ihr auf Empfehlung seines Präsidenten von Anfang an zugewiesen worden – eine besondere Auszeichnung! Die Kommission unter dem Vorsitz des Senatspräsidenten v. Trützschler hatte die Befugnis zur Eröffnung förmlicher Criminaluntersuchung, und zwar “mit allen Rechten eines Gerichts”.

Die Akten der Kommission sind im Geheimen Staatsarchiv erhalten geblieben und darin die Originale der Gutachten Hoffmanns. Aus ihrer Vielzahl wähle ich das umfangreichste aus, nämlich in der Sache des “Turnvaters” Ludwig Jahn.

Der Hintergrund dieses Verfahrens ist unter dem Stichwort “Demagogenverfolgung” bekannt. Es genügt, zwei Ereignisse zu nennen: 1817 wurden auf dem Wartburgfest der Burschenschaften reaktionäre Schriften verbrannt, darunter der “Codex der

Gendarmerie" des Direktors des preußischen Polizeiministeriums. Karl Albrecht v. Kamptz. 1819 wurde Kotzebue vom Studenten Sand ermordet. Daraufkam es zu den berüchtigten Karlsbader Beschlüssen über das Verbot der Burschenschaften, das Verbot des Turnens und die Einführung der Zensur.

Im Zuge dieser Verfolgungen wurde Jahn im Juli 1819 in Berlin von der Polizei, die Herrn v. Kamptz unterstand, verhaftet. Im September erstattete ein Regierungsrat Janke Anzeige über eine geheime Verbindung, der Deutsche Bund genannt. Dieser habe von Anfang an die hochverräterische Tendenz gehabt, die Verfassungen der deutschen Länder umzustößen und ganz Deutschland in einer Republik zu vereinigen; diese Tendenz dauere noch fort. Jahn gehöre zu den Gründern. Janke berief sich dabei auf seine eigene frühere Mitgliedschaft bei der Vereinigung; zudem nahm er die Angaben auf seinen Amtseid. Mit dem Vorwurf des Hochverrats war die Zuständigkeit der Immediatkommission gegeben, Hoffmann war Berichterstatter. Er hatte sechs dem Jahn vorgeworfene Straftaten zu untersuchen; die drei wichtigsten greife ich heraus:

1. Die Stiftung und fortdauernde Teilnahme an einem geheimen und hochverräterischen Bündnis, der Deutsche Bund genannt.

Tatsächlich war im Jahre 1810 eine geheime Vereinigung mit dem Namen „Deutscher Bund« gegründet worden, Jahn gehörte zu ihren Stiftern. Aber wie stand es mit der hochverräterischen Tendenz? In seiner Vernehmung erklärte Jahn hierzu:

“Die Gesellschaft hatte keinen anderen Zweck, als die vaterländische Gesinnung aufrecht zu erhalten. Der herrschende Grundsatz in derselben war durchaus, nur für und mit dem Staat, niemals ohne ihn zu wirken. Die Gesellschaft wurde geheimgehalten, um Napoleon keine Gelegenheit zu geben, gegen die Regierung hier unangenehme Maßregeln zu ergreifen. Die Gesellschaft bezweckte in ihrer Absicht auf den bevorstehenden Kampf mit Frankreich auch, daß sie ihre Mitglieder im Schießen und Fechten übte”.

Die Kommission stellte nun eine Fülle weiterer Vernehmungen an. Mehrfach wurde Janke Mitgliedern des Deutschen Bundes

gegenübergestellt. Hier machte er einen unsicheren, verlegenen Eindruck, hier verwickelte er sich auch in Widersprüche. So kommt es zu folgender Beweiswürdigung Hoffmanns:

“daß nicht einmal Tatsachen aufgestellt und nachgewiesen sind, die eine dringende Vermutung für die hochverräterische Tendenz des Bundes begründen könnten, daß vielmehr das Gegenteil von dem, was der Angeber behauptet, von Personen ausgesagt worden ist, die zwar als Mitangeklagte nicht für glaubwürdige Zeugen geachtet werden können, die aber wegen der Übereinstimmung, der Freiheit, Offenheit, des Zusammenhangs ihrer Aussagen sowie auch zum Teil wegen ihres persönlichen Charakters und ihres Verhältnisses im Staat Rücksicht verdienen und denen man mit vollem Recht zutrauen kann, daß sie mit der Wahrheit nicht zurückhielten”.

Damit ist die hochverräterische Tendenz ausgeräumt.

Freilich stand noch eine weitere Frage offen: War nicht schon die Teilnahme an einem geheimen Bund allein strafbar?

Dies muß uns heute für den “Deutschen Bund” geradezu grotesk erscheinen; der Bund konnte seine vaterländischen Zwecke in der Zeit der Franzosenherrschaft doch nur im Geheimen verfolgen! Gleichwohl, Hoffmann prüfte die dafür maßgeblichen Vorschriften, nämlich die drei folgenden:

Im Allgemeinen Landrecht wurden “heimliche Verbindungen” von Bürgern unter Strafdrohung für anzeigepflichtig erklärt, wenn sie auf den Staat und dessen Sicherheit Einfluß haben konnten.

Zweitens sprach ein Edikt von 1798 in Ergänzung der Vorschrift das Verbot von Vereinigungen aus, die ein Verschwiegenheitsgelöbnis oder eine Geheimhaltung ihrer Absichten vorsehen.

Endlich war am 6. Januar 1816 eine Königliche Verordnung ergangen mit dem einzigen Inhalt, die vorstehenden Vorschriften “in Erinnerung” zu bringen.

Nach diesen Gesetzesregeln hätte die Teilnahme an geheimen Verbindungen also doch strafbar sein können!

Nun bestand der “Deutsche Bund” schon längst nicht mehr. Er hatte sich nämlich zu Beginn der Befreiungskriege aufgelöst, weil sein Zweck erreicht war. Die Behauptung Jankes, der Bund bestehe

noch fort, war glatt widerlegt worden. Sollten die Mitglieder des Bundes auch dann noch verfolgt werden?

Tatsächlich war damals die Restauration bereits so weit fortgeschritten, daß ein solcher perfider Gedanke ungeniert in der Öffentlichkeit auftauchen konnte. Hoffmann berichtet, „ein sehr gehässiger Streit über die angeblichen geheimen Verbindungen sei entstanden« und „Männer von Ehre und Ansehen seien in Flugblättern kompromittiert worden“ – eine völlig vergiftete politische Atmosphäre!

Diesem üblen Streit machte aber – so Hoffmann – die „weise Verordnung“ vom 6. Januar 1816 (die ich bereits nannte) ein Ende. Zwar bringt ihr Text nur die bisherige Gesetzeslage „in Erinnerung“. Aber Hoffmann zieht noch die Präambel zur Verordnung heran; diese muß ich Ihnen vorlesen. Der König erklärte:

“Wir haben den Parteigeist mit gerechtem Mißfallen bemerkt, welcher sich bei dem Streit der Meinungen über die Existenz geheimer Verbindungen in Unseren Staaten äußert. Als das Vaterland durch Unglücksfälle hart betroffen in großer Gefahr war, haben Wir selbst den sittlich wissenschaftlichen Verein genehmigt, welcher unter dem Namen des Tugendbundes bekannt ist, weil wir ihn als ein Betorderungsmittel des Patriotismus und der Eigenschaften ansahen, welche die Gemüter im Unglück erheben und ihnen Mut geben konnten ... Seitdem haben die Grundsätze und Gesinnungen, welche seine Stiftung veranlaßten, die Mehrheit unseres Volkes beseelt, woraus unter Hilfe des Höchsten die Rettung des Vaterlandes hervorgegangen ist ... Jetzt, wo der Frieden überall hergestellt ist und jeden Staatsbürger nur ein Geist beleben muß, durch eintrachtiges pflichtmäßiges Bestreben den sich so herrlich bewährten Nationalsinn zu bewahren und den Gesetzen gemäß zu leben, ... jetzt können geheime Verbindungen nur schädlich und diesem Ziel entgegenwirken”.

Mit dieser Präambel bekommt die Verordnung zweifellos erst ihren besonderen Sinn, und so stellt Hoffmann denn auch fest:

“1. daß der löbliche Zweck und die wohltätigen Wirkungen bisher bestehender geheimer Bündnisse zwar anerkannt und daher außer der Kategorie strafbarer Handlungen gestellt werden, daß

aber von der Zeit der Verordnung, da jene Zwecke erreicht sind. ... Verbindungen dieser Art als strafbares Vergehen angesehen werden.

2. daß der Tugendbund keineswegs als der einzige, auf den die Verordnung bezogen werden soll, vielmehr nur beispielsweise erwähnt worden ist“.

Hiermit entfällt aber die Strafbarkeit der Beteiligung am „Deutschen Bund« als geheimer Verbindung.

Die Auslegung der Verordnung entsprechend ihrer Präambel erscheint uns heute völlig selbstverständlich. In der damaligen Zeit war sie geradezu eine politische Tat. So wurde Hoffmann auch deswegen in einer Beurteilung seines Gutachtens angegriffen, die ausgerechnet der damit beauftragte Herr v. Kamptz verfaßte.

2. Die zweite Jahn vorgeworfene Straftat, nämlich die Verbreitung staatsgefährdender Grundsätze, betrifft vor allem seine öffentlichen Vorlesungen über Volkstum und Volkstümlichkeit. Hoffmann hatte Jahns Konzepte durchgelesen. Er stellt fest, daß sich nichts darin findet, „was Mißvergnügen gegen die bestehenden Staatsverfassungen erregen sollte“, im Gegenteil, er zitiert eine Stelle aus dem Konzept, in Jahns typisch pathetischer Diktion:

„Gewaltsame Umwandlungen, in unserer Sprache wohl nicht mit Unrecht Umwälzungen genannt, sind die Ausbrüche eines Feuerbergs. Ohne Schonung, ohne Erbarmen wird die Prachtflur verheert, und die heilige Friedensordnung der Unschuld stirbt in Asche. Ärger noch mit den Umwälzungen in der Staatenwelt: Wo ihr Glutstrom flutete, mußten ganze Geschlechter in die Vernichtung; mit Völkerblut ward der Boden des kreißenden Staats befruchtet, und aus dem Moder der Opfergebeine entsproßte spät dann eine neue Welt. Wer aber darum sich zu einer Rotte verschwören, damit Aufstand, Aufruhr und Empörung anzetteln und so einen besseren Zustand mit Sünde und Blutschuld hervorbringen will – den muß man wie einen Unsinnigen bemitleiden und, äußert sich sein Wahn in Wut, sogleich als einen Rasenden in Ketten schließen“.

Nach diesem Zitat fährt Hoffmann freilich fort: „Neben jenen guten Gedanken erstaunt man nicht wenig über die paradoxesten Sätze, auf die abenteuerlichsten Ideen und auf bittere gegen

geachtete Personen gerichtete Ausfälle, ohne zu begreifen, wie sie auf einmal hincinkommen”.

Denn Jahn scheute vor nichts zurück: so hatte er folgenden Verteidigungsplan entworfen: Das Land soll an einer schwachen Stelle gegen Feinde durch eine künstliche Wüste gesichert werden, es soll versumpft und mit Seen versehen werden, so daß es ungangbar wird; darin sollen Raubtiere ausgesetzt und nötigenfalls gefüttert werden.

Und die gewiß pedantischen Ausführungen eines Wirklichen Geheimen Legationsrats über die Souveränität hatte Jahn kurzerhand verglichen mit dem “ungewaschenen Zeug, das ein zur Sprache gelangter Stiefelknecht vorbringen würde”. Sicher eine arge Grobheit, aber ohne staatsverbrecherischen Gehalt.

3. Endlich die dritte Straftat: Die Verbreitung gefährlicher Grundsätze durch das Turnwesen. Hoffmann schickt voraus, es fehle gänzlich an ermittelten Tatsachen, die darauf hindeuten sollten, daß Jahn Turnübungen ausdrücklich dazu benutzte, den Schülern gefährliche Grundsätze beizubringen. Er fährt fort: “Am Turnen an und vor sich selber ist nichts neu, als der Name, denn die Sache stimmt ganz mit den gymnastischen Übungen überein, die an Erziehungsanstalten üblich waren und keine andere Tendenz hatten als die körperlich Erkräftigung im allgemeinen”, eine Tendenz übrigens, die sich in der Zeit der Franzosenherrschaft verstärken mußte. Und aus den Schreiben Jahns hierüber ergibt sich keine gefährliche Tendenz. “Ganz im Gegenteil”, sagt Hoffmann, “ist es höchst loblich, wenn die aufwachsenden Jünglinge sich früh für den Dienst des Vaterlandes tüchtig machen”.

Ictlich, erwägt Hoffmann, könne damit auch ein Kastengeist und der Dunkel erregt werden, man sei etwas besseres und brauche sich in keine gewöhnliche Ordnung zu fügen. Nun wörtlich: “Dem zu begegnen bedarf es an der Spitze eines Mannes, der mit der reinsten Gesinnung die völlige Ruhe – die Leidenschaftslosigkeit des wahren Weisen – verbindet. Die letzteren Eigenschaften fehlen dem pp Jahn ganz und gar. Er ist, wie aus allem, was er begonnen, klar hervorgeht, heftig, leidenschaftlich, wider seine Gegner erbittert und – was das schlimmste scheint – mit sich selbst, mit seinen

Ansichten und Meinungen nicht im klaren, wie dies seine Vorlesungen und Schriften dartun. Dabei hascht er nach Paradoxien, nach blinkenden Witzwörtern und bemüht sich, seinem Ausdruck eine altertümliche Energie zu geben, die, oft beinah im Stil der Bibel, ihre Wirkung auf die Jugend nicht verfehlen kann”.

Wenn nun das Selbstbewußtsein dieser Turnerjugend revolutionären Köpfen gelegen kommen mochte, so spielt Hoffmann die politische Tendenz doch mit klugem Spott herunter:

“Das Treiben exaltierter Knaben mag vielleicht argen Unfug veranlassen, aber niemals die Besorgnis einer Revolution erregen. Mag das Turnen so, wie es geißt wird, in staatspolizeilicher Hinsicht nicht geduldet werden, so fehlt es doch an jedem kriminellen Tatbestand”.

So kommt Hoffmanns Gutachten schließlich zum Ergebnis, “daß den Jahn in keinem Falle eine Strafe treffen kann, die seine Haft während der Untersuchung rechtlich begründen könnte”.

Ich habe Ihnen das Gutachten ausführlicher vorgetragen, weil wir daraus das Bild des Richters Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann gewinnen. Hoffmann war – in unserer Diktion – ein engagierter Richter. Engagiert für den Rechtsstaat, und das zu einer Zeit, in der unter dem Zeichen der allgemeinen Restauration der Polizeistaat immer unbedenklicher seine düstere Herrschaft ausübte. Ich muß hinzusetzen, daß sich Hoffmann dabei in voller Übereinstimmung mit der Kommission und dem Kriminalsenat befand – dies sei zur Ehre des Kammergerichts gesagt.

Es kennzeichnet die politische Lage, daß sich die Kommission nicht durchsetzen konnte: Jahn, der sich während seines Strafprozesses noch in Kolberg aufhalten mußte, bekam auch nach seiner völligen Freisprechung durch das Oberlandesgericht Frankfurt a./O. im Jahre 1825 nicht die verdiente Freiheit. Mit einer Abfindung wurde ihm der Aufenthalt in Freiburg an der Unstrut auferlegt, er durfte die Stadt nicht verlassen. Erst im Jahre 1840 wurde er durch eine Kabinettsorder Friedrich Wilhelms IV. voll rehabilitiert.

Die rechtsstaatliche Arbeit der Immediatkommission ließ die Reaktion auch sonst nicht ruhen. Im Jahre 1821 gelang es Herrn

v. Kamptz, die Errichtung einer Ministerialkommission zu erreichen, die der Immediat-Untersuchungskommission übergeordnet war. So war es für Hoffmann eine Befreiung, als er am 1. Dezember 1821 in den Oberappellationssenat des Kammergerichts berufen wurde und damit aus der Kommission ausschied.

Aber die Belastung der letzten Jahre war zu stark gewesen, er wurde ernstlich krank, sein Leben neigte sich dem Ende zu. Dennoch ließ er nicht nach in seiner Doppelsexistenz; weiter erfüllte er ein riesiges Arbeitspensum auf beiden Gebieten, glühend entzündet, sich selbst verzehrend, leidend unter der Unbill der Zeit. Sein Groll auf die Polizei, sein Schmerz über die offene Rechtsbeugung schlug jetzt in seiner Dichtung durch. Hier zog er mit Sarkasmus, mit beißendem Spott her über Herrn v. Kamptz und dessen Methoden. In sein Märchen "Der Meister Floh" fügte er Anfang 1822 noch eine Episode ein, die ich jetzt berichten muß:

Da hat in der Stadt Frankfurt die Gerichtsbehörde auf das Gerücht, im Hause eines Bankiers sei eine junge Dame entführt worden, Ermittlungen angestellt mit dem Ergebnis, daß keine junge Dame vermißt wird. Nun kommt ein Geheimer Hofrat Knarrpanti vom Hofe eines kleinen Fürsten und verlangt beim Stadtrat, deswegen einen etwas weltfremden jungen Bürger zu verhaften. Auf den Einwand, niemand werde vermißt, es fehle also an einer Tat, entgegnet er: "Wenn man nur den Verbrecher hat, wird sich das Vertubrechen schon finden".

Das war nun ersichtlich auf Herrn v. Kamptz gemünzt. Und der politische Gegner schlug zu. Hatte er dem angesehenen Mitglied der Immediat Untersuchungskommission nichts anhaben können, so wollte er sich jetzt am Dichter rächen. Noch im Druck wurde das Werk beschlagnahmt, dem Autor ein Disziplinarverfahren angehängt. Ganz Berlin war empört. Aber das Verfahren kam nicht mehr zum Abschluß; der Tod trat dazwischen: Am 25. Juni 1822 starb Hoffmann, 46 Jahre alt, erlöst von schwerem Leiden.

Nun noch ein letztes Wort: Wir haben in unserer deutschen Kulturgeschichte eine lange Reihe namhafter Dichterjuristen, angefangen im 15. Jahrhundert mit Sebastian Brant über Goethe, Kleist, Novalis, Achim von Arnim, Eichendorff, Theodor Storm,

Gottfried Keller bis zu Kafka und Ernst Jünger. Diese Doppelsexistenz ist freilich sehr problematisch. Sprach man früher noch ganz naiv von dem natürlichen Verwurzeltein der Dichterjuristen in zwei getrennten Welten, von ihrem doppelten Leben im Traumreich der Phantasie und im irdischen Bereich der menschlichen Ordnung, verglich man gar scherzhaft den Amtsschimmel am Morgen mit dem Pegasus am Abend, so haben wir heute das ungeheuerere Spannungsfeld erkannt, in welchem, gleichermaßen gebunden durch Beruf und Berufung, diese Männer tätig waren: Sie mußten die bedrohliche Last eines doppelten Anspruchs bewältigen. Erst dann konnten sie mit gesteigerter Schaffenskraft aus der juristischen Praxis zweifachen Gewinn ziehen, den Gewinn für ihre Kunst und den für ihre Persönlichkeit: Aus Aktenstaub und Paragraphendickicht erstand ihnen das Bild des Menschen; diesem Bild gaben sie in ihrer Dichtung Form und Ausdruck. Und in der Zucht dienstlicher Pflichterfüllung lernten sie die Überwindung ihrer künstlerischen Eigenliebe.

Bei Hoffmann ist die literarische Bereicherung aus der juristischen Materie weithin bekannt: Der Kriminalfall als Hauptthema einer Novelle, Richter und Anwälte als Handlungsträger seiner Erzählungen sind nur denkbar mit der Lebenserfahrung und der Rechtskenntnis des Fachmanns.

Auch über die persönliche Problematik dieser Doppelbeziehung war er sich im klaren: In Tagebüchern, in zahllosen Briefen beschäftigte er sich wiederholt mit der Bürde seiner vielen Ämter, oft seufzend, auch klagend, und manchmal mit ironischem Unterton. Ich zitiere einen Satz, den er 1808 nach seiner Anstellung als Kapellmeister in Bamberg über die vergangene Zeit im Staatsdienst schrieb:

“Vorzüglich glaube ich, dadurch, daß ich außer der Kunst einem öffentlichen Amt vorstehen mußte, eine allgemeine Ansicht der Dinge gewonnen und mich von dem Egoismus entfernt zu haben, der, wenn ich so sagen darf, die Künstler von Profession so ungenießbar macht”.

Wir aber können heute im Rückblick auf sein Leben das glückliche Geschick nur preisen, das ihn so frühzeitig dem

juristischen Beruf zuführte. Seine exzentrische Natur, die Fülle seiner Talente bedurften einer straffen Bändigung; die drohende Gefahr, seine geistigen Gaben ziellos zu verschwenden, konnte er nur meistern mit der Disziplin des Juristen. Er selbst empfand die Sachlichkeit des Richters als die heilsame Ergänzung seines künstlerischen Temperaments.

Unter den Dichterjuristen stelle ich Hoffmann als Juristen an die erste Stelle. Seine hohe Richterqualität wurde gewiß schon zu Lebzeiten anerkannt. Aber erst wir vermögen nach den Erfahrungen unserer Tage die unerschrockene Standhaftigkeit voll zu würdigen, die der Kammergerichtsrat in unruhiger Zeit bewies. Sein Bild gewinnt damit einen Zug verhaltener Tapferkeit, der seine ganze Erscheinung adelt. Was Freund und Feind zeitlebens bestätigten: Er war ein Mann von Charakter und besaß damit jene Tugend, die für den Künstler vielleicht entbehrlich, für den Juristen jedoch unerläßlich ist.

Sicher können viele Kreise Hoffmann in diesem Jahr für sich in Anspruch nehmen – wir sind stolz, daß er auch einer der Unsern war.

E.T.A. HOFFMANN MIT AUGEN EINES USBEKISCHEN JURISTEN

*„Nichts ist langweiliger, als festgewurzelt
in den Boden jedem Blick, jedem Wort Rede
stehen zu müssen!“*

E.T.A. Hoffmann, Prinzessin Brambilla

Am 24 Januar 1776 wurde ein Kind mit den für Deutsche typischen drei Vornamen Ernst Theodor Wilhelm geboren. Ja, der dritte Vorname war in der Tat Wilhelm. Aber Hoffmann war von der Kindheit an so stark in die Musik verliebt, dass er als Erwachsener seinen Vornamen zu Ehren des von ihm bewunderten Mozart in Amadeus änderte.

Eigentlich war Hoffmann auch in anderen Bereichen talentiert. Sein Grabstein trägt nicht umsonst die Inschrift:

„Kammer Gerichts-Rath
Ausgezeichnet
Im Amte
Als Dichter
Als Tonkünstler
Als Maler
Gewidmet von seinen Freunden“
Das alles war Wahrheit.

Hoffmann hatte seine juristische Arbeit nicht offen geliebt, er hat sie mit dem Prometheus-Berg verglichen, als „Stall des Staates“ genannt. Aber das hatte ihn nicht gestört, ein verantwortungsbewusster und gewissenhafter Staatsbeamter zu sein. Er lag alle Prüfungen zur juristischen Fortbildung mit „ausgezeichnet“ ab, seine Arbeit war einwandfrei. Aber Hoffmanns erste Schritte als Jurist waren erfolglos, das hing mit seinem eifrigen und ironischen Charakter zusammen. Er zeichnet gelegentlich Karikaturen für angesehene Leute, verliebt sich in seine Schülerinnen (Hoffmann

hatte vom Nachhilfeunterricht in Musik gelebt). Er karikiert in seiner Erzählung „Meister Floh“ den Polizeidirektor Kamptz als geheimen Hofrat Knarrpanti: „Auf die Erinnerung, daß doch eine Tat begangen sein müsse, wenn es einen Täter geben solle, meinte Knarrpanti, daß, sei erst der Verbrecher ausgemittelt, sich das begangene Verbrechen von selbst finde.“

Solche satirische Anspielungen Hoffmanns sind nicht spurlos geblieben. Wegen der Verleumdung eines Beamten wird ihm ein Prozess gemacht. Nur der schlechte gesundheitliche Zustand rettet ihn vor Gericht (Hoffmann war zu dieser Zeit schon gelähmt).

Hoffmann zählt zu den geheimnisvollsten Schriftstellern in der Geschichte der Weltliteratur. Seine Werke besitzen eine besonders anziehende Kraft, die mit der Zeit nicht schwächer wird. Davon zeugt die jüngste Welle des weltweiten Interesses für seine Werke. Deswegen ist es sehr wichtig, das Wesen der literarischen Fantasien Hoffmanns zu ergründen, ihn nicht nur als einen seiner Zeit vorausgewesenen Schriftsteller, sondern als einen allseitig talentierten Menschen darzustellen. In seinen Werken erahnte Hoffmann früher als alle anderen die psychoanalytischen Entdeckungen des weltberühmten Psychiaters Sigmund Freud.

Man kann kaum hoffen, etwas Neues zu entdecken oder etwas Neues zu sagen, wenn man über einen sehr berühmten Menschen schreibt. Was kann man sonst noch über ihn sagen? Eine winzig kleine neue Information hilft da nicht aus dieser schwierigen Lage, denn ein erfahrener Leser erwartet keine Konkretisierungen in Einzelfragen, sondern neue Ansichten. Wenn das dem Autor gelingt, ohne dass er sich dabei dem Subjektivismus hingibt und sich als Bahnbrecher darstellt, wird man ihm zu seinem Erfolg gratulieren. Dabei kommt es nicht darauf an, ob der neue Artikel von einem engen Kreis der Sachkundigen gelobt wird. Denn ein ernsthafter Autor, auch wenn lobende Worte in berühmten Publikationen für ihn angenehm sind, schätzt die Meinungen weniger Sachkundigen besonders. Natürlich können die Sachkundigen auch Fehler machen, dann wird der gerechteste Richter – die alle zufälligen und nicht ins Gewicht fallenden Sachen spurlos in die Nichtigkeit schickende Zeit – sein Urteil fällen.

Es ist gut bekannt, dass Hoffmanns „Größe“ nicht immer und nicht von allen anerkannt worden war. Es kann als ein trauriges Paradoxon vorkommen, dass er in seiner Heimat Deutschland (von Goethe höchstpersönlich) harsche Kritik bekommen musste. Seine Werke wurden in Almanachen und auflagenstarken Taschenbuchausgaben publiziert, in einer kurzen Zeit berühmt und dann sehr schnell wieder vergessen. Vielleicht war der Grund dafür, dass Hoffmann mit „Ritter Gluck“ und „Der goldene Topf“ sehr viele Sachen veröffentlicht hat, die ein respektabler Schriftsteller in seinen Sammelband nicht aufnehmen würde. Infolge dessen vertrat die „ernsthafte“ Kritik die Auffassung, dass seine Werke keine Aufmerksamkeit verdienen.

Mit dem wieder wachsenden Interesse für Romantik kam nach einigen Jahrzehnten auch Hoffmann aus der „Welt der Vergessenen“ zurück, dennoch schaffte er nicht den Aufstieg zu den Schriftstellern „erster Reihe“. Ein kleiner Trost für ihn kann sein, dass das Interesse für ihn außerhalb seiner Heimat, in Frankreich und Russland niemals nachgelassen hat.

Hoffmanns Werke waren in Russland schon in den 20-er Jahren des 19. Jahrhunderts berühmt. Damals waren die ersten Übersetzungen seiner Werke in russischer Sprache erschienen. F.M. Dostojewski hat als Jugendlicher alle Werke Hoffmanns sowohl auf Deutsch, als auch in der russischen Übersetzung gelesen. Für A. Belinskij war Hoffmann „einer der großen deutschen Dichter, ein Maler der inneren Welt“. Der „Nussknacker und Mausekönig“ inspirierte P.I. Tschaikowski zu seinem Ballett „Der Nussknacker“.

Soweit zum Schriftsteller Hoffmann. Aber es ist bekannt, dass Hoffmann sich nicht auf Schriftstellerei begrenzt hatte, sondern auch gute Beziehungen mit anderen Kunstarten – Musik und Malerei – hatte. Obwohl er in diesen Bereichen weniger geschaffen hatte als in der Literatur, bleiben sie unabdingbarer Teil des „Phänomen Hoffmann“. Genau dieses Phänomen soll in diesem Artikel behandelt werden.

Die Fakten aus Hoffmanns Lebenslauf dienen uns als Grundlage, als eine gute Vorlage für unsere Überlegungen über

die Natur seiner Arbeit. Die Meinung, dass jeder Schriftsteller ausgehend von seinem eigenen Lebenslauf über sich selbst schreiben kann, ist nicht neu und ist fast immer richtig. Hoffmann geht in seinen Werken vom Einfachen zum Komplexen, öffnet schließlich das Innerste der menschlichen Seele, reißt den Leser in seinen Überlegungen mit. Der Blick in das Innerste der menschlichen Seele ist meistens ganz schrecklich. Hoffmann selbst war von diesem Innersten gefesselt und er geht in seinen besten Werken so tief in das Innerste der menschlichen Seele hinein, wie das professionelle Psychologen und Psychiater tun. Es ist kein Zufall, dass viele Forscher von Hoffmanns Werken dabei an Sigmund Freud denken mussten. Sie haben den Leser auf die Meinung gebracht, Hoffmann hätte in der Psychoanalyse Freuds Entdeckungen vorweggenommen.

Hoffmann ist als Phänomen einzigartig. Das Phänomen lässt sich schwer interpretieren und es lässt sich nicht in einzelne Bestandteile zerlegen. Denn ein solcher Versuch mit dem Ziel des Erforschens und des Erklärens kann nur enttäuschen, weil dabei das Phänomen verschwindet und an seiner Stelle ein sich von anderen durch gar nichts unterscheidender Karikaturenmalers, ein sehr erfolgreicher praktizierender Jurist, Komponist, ein durchschnittlicher Dirigent, ein einfacher Darsteller und Belletrist entsteht. Er konnte in keinem dieser Bereiche der Kunst das Niveau des von ihm bewunderten Mozart erlangen. Er wollte sein ganzes Leben lang so werden wie Mozart. Das Einzige, was er erreichen konnte, war, seinen bei der Taufe gegebenen Vornamen Wilhelm in Amadeus zu ändern.

Dennoch hat die Musik im Leben und im Wirken Hoffmanns einen ganz besonderen Stellenwert. Er träumte davon, ein professioneller Musiker und Komponist zu werden, beschäftigte sich von Kindheit an mit Musik. Man sagt, die Anzeichen für sein Talent wären nicht schlecht gewesen. Dieser Meinung stimmen diejenigen zu, die meinen, dass Hoffmann, wenn er mehr Entschlossenheit und Ausdauer gezeigt hätte, zwar kein großer, immerhin aber ein Dirigent geworden wäre, der auch 200 Jahre später erinnerungswürdig wäre.

Von seiner Jugend bis zum Tode betrachtete Hoffmann die Musik als seine beliebte Kunst an. Musik war für ihn ein Gott, ein Wunder, die romantischste aller Künste.

„Wenn ich dann des Abends sitze, mein Werk vor mir, und wenn meine Fantasie tausend Ideen vervielfältiget, die sich in meinem Gehirn erzeugen – denn verliere ich mich so ganz in diese neu erschaffene Welt, und vergesse darüber alles bittere der Gegenwart“, schreibt Hoffmann.

Die Literatur brachte Hoffmann Ruhm und verewigte ihn, aber er wurde zuerst als Musiker und Musikkritiker bekannt. Es ist bemerkenswert, dass eines seiner besten literarischen Werke „Ritter Gluck“ als Rezension für das Musikleben in Berlin am Anfang des 19. Jahrhunderts veröffentlicht wurde. Auch später diente die Musik als Thema und Motiv für die literarischen Werke Hoffmanns und regte ihn zum literarischen Wirken an.

Hoffmann träumte von einem ewigen Ruhm bringenden „Meisterwerk“ („magnum opus“), als er ein hohes Alter erreichte und mit dem, was er in der Kunst erreicht hatte, unzufrieden war. Er hoffte, dass seine romantische Oper „Undine“ so ein „Werk“ werden würde.

Hoffmann wies der Literatur eine völlig andere Rolle zu: als er mit dem Roman „Die Elixiere des Teufels“ anfang, zielte er darauf hin, dass dieses Werk ihn finanziell versorgt, aus finanzieller Sicht für ihn eine „Lebenselixiere“ wird.

Die Phrase „Zeitporträt“ wurde zu einer immer verwendeten Phrase, aber es gelingt nicht allen, die ein biografisches Werk oder sogar einen kleinen Artikel schreiben wollen, die Verbindungen seines Helden mit den Geschehnissen seiner Gegenwart zu zeigen. Das ganze Wirken Hoffmanns (nicht nur Literatur und juristischer Beruf, sondern auch Musik und Malerei) war mit den Geschehnissen der damaligen Zeit unmittelbar verbunden. Hoffmann entsprach direkt dem Geist seiner Zeit.

Rechtswissenschaft und Politik, Psychologie und Psychiatrie, Medizin und Pädagogik, Schlaftheorie und Tiermagnetismus, mechanische Automaten und Theorie der Elektrizität – all das wurde von Hoffmann behandelt. Das öffentliche Interesse an

Magnetismus hat nicht nur in Hoffmanns Erzählung „Der Magnetiseur“, sondern auch in vielen seiner Werke Spuren hinterlassen. Man kann daraus mehr schlussfolgern, und zwar, man kann eine Parallele zwischen dem Magnetiseur – der literarischen Figur und der reellen historischen Person – Napoleon ziehen. Dies führt irgendwie dazu, durch die mystische Beziehung Hoffmanns zu einem der größten Politiker des damaligen Europa nach den politischen Interessen unseres Helden zu fragen. Wie es sich herausstellt, hatte Hoffmann kein Interesse für Politik. Hoffmann konnte die Politik nicht leiden, so dass er von Jugend an keine Zeitung las und an Gesprächen zu politischen Themen nicht teilnahm. Ein von der Politik nicht verfangener und von Politik prinzipiell freier Mensch verfolgt Hoffmann, verwandelt sein Leben zeitweise zur Hölle.²

Hoffmann wurde ungewollt in die politische Kampagne zur „Demagogenschnüffelei“ verwickelt, wollte aber kein willensloses Werkzeug in der Hand der Machthaber sein. Er gehorchte nur seinem Gewissen, folgte seiner inneren Überzeugung und seinem Rechtsverstand. Das machte ihn bei den Vorgesetzten noch mehr unbeliebt, ließ bei den Außenstehenden den Eindruck entstehen, als ob er selbst nicht wüsste, was er schreibt. Das war ein Konflikt zwischen zwei Welten – der inneren und der äußeren Welt des Menschen.

Weil Hoffmann Kammergerichtsrat in Berlin war, wurde er zum Mitglied der „Immediat-Untersuchungskommission zur Ermittlung hochverräterischer Verbindungen und anderer gefährlicher Umtriebe“. Ja, genau so war es: Literat, Schriftsteller, Musiker, Maler Hoffmann war einen Großteil seines Lebens im Dienste des Staates tätig, er war ein praktizierender Jurist.

Der Jurist im Staatsdienst und der Künstler Hoffmann hatte ein Doppelleben: war der Mensch, der den Beamtendienst mit dem Dienste an der Muse verband, dazu verdonnert worden, sowohl

Anmerkungen des Übersetzers:

² Unklar im Original.

in einer, als auch in der anderen Tätigkeit ein einfacher Interessierter zu sein?

So ist Hoffmann ein Dilettant, ein Laie in allem: in Jurisprudenz, in Literatur, in Musik, ein Interessierter eben. Er gehört zu keinem dazu, ist überall fremd: für Juristen ist er ein Kapellmeister, Herr Schreiberling. Maler; für die Kunstschaffenden ist er ein Gerichtsbeamter mal mit einem Dirigentenstab, mal mit der Feder in der Hand.

Allmählich wird dieser doppelte Status für Hoffmann zu einer Lebensposition: keine Verwurzelung, keine vollständige Zugehörigkeit, in keiner Sache bis zum Ende gehen, zu niemandem zweifellos dazu gehören. Sowohl Hoffmann selbst, als auch die Helden seiner Werke pendeln zwischen der realen Welt und der Welt der Märchen, führen ein abwechselndes Leben, ohne keiner der beiden Welten anzugehören und sind von jeder von ihnen gewissermaßen unabhängig. Hoffmann erhöhte die Verbindung zwischen dem Leben und der Erfindung, dem Alltäglichen und dem Wunderbaren zu einem Grundsatz. Hoffmanns Werke sollten [nicht]³ mit einem oberflächlichen Blick als zügellose Phantasie eines Geschichtenerzählers, mit der er die Öffentlichkeit bloß trösten will, sondern als etwas Ernstes, sogar Tragisches gesehen werden. Selbst wenn das jemandem so vorkommt, als würde Hoffmann manchmal übertreiben, die Farben zu dick auftragen, die Schlussfolgerungen an seine Konzeption mit Kraft anpassen oder den Weg in Richtung des geplanten Ziels lenken, fordert all das doch uns auf, die schon längst bekannten Werke von Hoffmann wieder zu lesen und die Realität zu sehen, die von Hoffmann zu einem zauberhaften Königreich der Märchen verwandelt wurde.

Obwohl Hoffmann in seiner Kindheit als musikalisch besonders begabt galt, als Einundzwanzigjähriger zwei selbst geschriebene dicke Romane in der Schublade seines Schreibtisches liegen hatte, machte er erst im hohen Alter von sich reden. Als die Welt etwas Gedrucktes von ihm sah, war er schon 27. Dann dauerte es ganze

³ Fehlt im Original, wurde von mir ergänzt

sechs Jahre, bis er 1809 mit dem „Ritter Gluck“ sein wirkliches literarisches Debüt erlebte. Er träumte seit frühen Jahren von einem Künstlerleben, machte aber zu wenig, um seinen Traum zu verwirklichen. Er musste sich gegen die Bräuche seiner Familie stemmen, dafür war er aber nicht entschlossen genug. Er nahm zuerst nach den Worten von Jean-Paul Sartre, „dass der Mensch immer etwas aus dem machen kann, was man aus ihm macht“, ein bisschen Freiheit für sich.

Er ging den Weg des Juristen, der zum „Brotbaum“ führt, wunschlos, mit Leiden, mit den selbsttröstenden Gedanken über die Flucht in die Freiheit, aber schließlich beugte er sich. Er ging diesen Weg jedoch zurückhaltend, blieb seiner Überzeugung treu. Dass man ihn lange nicht bemerkte, kann ihn von der alltäglichen Erstarrtheit nicht retten, schont ihn aber von ihrem verheerenden Einfluss. Der Kleinwüchsige war beweglich wie Quecksilber, außergewöhnlich emotional, wusste zu warten, ohne auf seine Gedanken zu verzichten. Wenn er sehr ungeduldig, sehr anspruchsvoll war, nahm er das, was der Tag ihm her gab, um das Gefühl der Genugtuung zu erleben. Hoffmann musste sich nolens volens die Eigenschaft der Gelassenheit aneignen.

Er war Ende Dreißig, als die angesammelten und angestauten Massen musikalischer und literarischer Phantasien ausbrachen. Jetzt gab es kein Halten mehr. Es dauerte nur wenige Wochen, dann redete die ganze literarische Öffentlichkeit in Deutschland von ihm. Auch der andere große Wunsch erfüllte sich: seine Oper „Undine“ wurde auf einer Berliner Bühne aufgeführt.

Auf dem Höhepunkt seines Ruhmes reibt er sich verwundert die Augen – geschieht dies alles nicht in seinen Träumen? Er machte weiter, musste aber immer mehr dem Wein zusprechen. Hoffmann liebte das Leben und starb dagegen protestierend.

Nach seinem Tode vergaß man ihn in Deutschland schnell als ausgedienten Schriftsteller. In Frankreich nahm sein Ruhm umgekehrt zu. In diesem Land zählte man Hoffmann schon damals neben Goethe zu den wichtigsten Vertretern der deutschen Literatur. Erst nachdem Anfang des 20. Jahrhunderts der Expressionismus und der Existenzialismus das Interesse für den

Kern der menschlichen Seele zeigen, leuchtet Hoffmanns Stern wieder am Literaturhimmel Deutschlands auf.

Im Unterschied zu anderen „Klassikern“ konnte man ihn nie mit dem Maßstab einer Aufgabe, einer Mission, einer Philosophie, eines Systems messen. Aus Bewunderung oder Demütigung wurde das Etikett der „Geist ohne Wurzeln“ verwendet.

In der Tat kümmerte sich Hoffmann sehr wenig um die Verwurzelung. Er lacht in seiner Erzählung „Die Königsbraut“ die Menschen aus, die Wurzeln schlagen wollen. In der Erzählung über die Karnevalslust „Prinzessin Brambilla“ schreibt er: „Nichts ist langweiliger, als festgewurzelt in den Boden jedem Blick, jedem Wort Rede stehen zu müssen!“

So lebte Hoffmann und wehrte sich gegen das Joch der Authentizität. Auch in der Familie war er nicht „gewurzelt“: der Einfluss der Eltern war schwach, die Bewegkräfte der gesellschaftlichen Umstände konnten ihn nicht wirklich erfassen – er konnte Bewegungsfreiheit erhalten. Er beherrschte die „Als ob“-Kunst, ging vom Absoluten auf Distanz und wurde zum entschlossenen Gegner von „entweder – oder“, ganz gleich ob die Ansprüche gegen ihn aus Kunst, Ideologie, Familie, juristischer Praxis, Staatsdienst oder Politik erhoben wurden.

Zu seiner Zeit war es ihm nicht leicht, das Gleichgewicht zwischen der Engagiertheit und Distanziertheit zu wahren, weil damals die Kompromisse unmöglich waren: Philosophie und Kunst waren von der hohen Wahrheit und der tiefen Ernsthaftigkeit unterdrückt worden, die Politik war in allen Bereichen des Lebens präsent. „Die Einheit ist die Wahrheit“, so lehrt der Geist der hegelschen Zeit. Wenn man angefangen hat, „die Einheit“ politisch zu bestimmen, so hat die Politik den Menschen ganz erobert. Und das war eine schlechte Zeit für die Gewaltenteilung, den lebensfrohen Relativismus, die schöne Ablenkung, die Hoffmann gut kannte.

Hoffmann schlug weder in Literatur noch in Rechtswissenschaft noch in Malerei „Wurzeln“. Dafür zahlte er einen hohen Preis: Nirgendwo wurde er ernst genommen. Er kompensierte das damit, dass er selber nichts ernst nahm. Deswegen wurde er von den

Mächtigen dieser Welt nicht respektiert. Goethe urteilte über ihn genauso wie der preußische Polizeiminister Schuckmann, der Hoffmann für einen „Wüstling“ hielt, der hauptsächlich dafür arbeite, seine Zeit in Weinhäusern zu finanzieren. Der scharfzüngige Bürokrat hatte kein Unrecht: der alles anzweifelnde Fantast wollte seinem künstlichen Paradies der Trunkenheit nicht entsagen, und seine berühmte Erzählung „Der goldene Topf“ schenkte der allerheiligsten Literatur aus einem materiellen Glas aus.

Hoffmann wollte sich vor keinem „verantworten“. Im Gegensatz zum Geist seiner Zeit (auch zum Geist unserer Zeit) mied er die Sprache der Liebeserklärungen und die Phraseologie über die Weltverbesserung. Hoffmanns Literatur bewahrt den Charakter des sozialen Spieles, indem sie zwischen der Innen- und Außenwelt steht und sich sowohl der Liebeserklärung als auch den Forderungen der Politik widersetzt. Das ist sehr wichtig für die Menschen unserer Zeit, die (womöglich verlogen) die Literatur als Therapie, Mission oder Religion empfinden.

МУНДАРИЖА

ҲОФМАН: НЕМИС ВА ЎЗБЕК ЮРИСТИ НИГОҲИДА

АРВЕД БЛОМАЙЕР. «Э.Т.А. ҲОФМАН-ЮРИСТ»	4
СЎНГИ СЎЗ	31

АКМАЛ САИДОВ. «Э.Т.А. ҲОФМАН ЎЗБЕК ЮРИСТИ НИГОҲИДА»	34
--	----

HOFFMANN MIT AUGEN EINES DEUTSCHEN UND USBEKISCHEN JURISTEN

DR. JUR. ARWED BLOMEYER. «E. T. A. HOFFMANN ALS JURIST»	48
AKMAL SAIDOV. «E. T. A. HOFFMANN MIT AUGEN EINES USBEKISCHEN JURISTEN»	69

Адабий-бадиий нашр

ҲОФМАН: НЕМИС ВА ЎЗБЕК ЮРИСТИ НИГОҲИДА

Муҳаррир
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Бадий муҳаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Мусаҳҳиҳ
Муҳаббат МЕНҒНОРОВА

Техник муҳаррир
Сурайё АҲМЕДОВА

Компьютерда саҳифаловчи
Феруза БОТИРОВА

Босишга 15.08.2013 й.да руҳсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма тобоғи 2.5. Шартли босма тобоғи 4.2.

Гарнитура «Journal Cyr+Uzb», «Times New Roman».

Офсет қоғоз. Адади 1000 нусха. Буюртма № 48.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

Лицензия рақами: АІ № 198, 2011 йил 28.08 да берилган.

«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-36-89; Маркетинг бўлими – 128-78-43

факс – 273-00-14; e-mail: yangiasravlodii@mail.ru

Бепул тарқатилади

Хофман

немис ва ўзбек
юристи нигоҳида

Hoffmann

mit Augen eines deutschen
und usbekischen Juristen

Lieber Herr Saidov!

mit großer Freude und Dank habe ich Ihren ins Deutsche übersetzten Aufsatz über E.T.A. Hoffmann gelesen. Es ist wirklich beeindruckend, wie sehr Sie nicht allein seine Werke, sondern auch seine Haltung in seiner ja nicht immer einfachen Umwelt schildern.

Alles Gute und liebe Grüsse

Ihre H. Däubler-Gmelin

Justizministerin a.D., Politikerin, Rechtsanwältin

Азиз ва қадрли жаноб Саидов!

Сизнинг Э.Т.А. Хофман тўғрисида ёзган асарингизни немисча таржимада катта қувонч ва миннатдорчилик ҳисси билан ўқиб чиқдим. Унда наинки адиб асарларини, балки унинг ҳар доим ҳам жўн (осон, енгил) бўлмаган муҳит шароитида тутган ўрни, йўли ва мавқеини ҳам батафсил тасвирлаб берибсиз, бу эса менда кучли таассурот қолдирди.

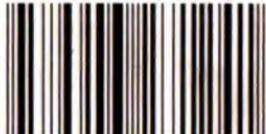
Самимий саломлар ва эзгу тилаклар билан

Сизнинг Х. Дойблер-Гмелин

Германиянинг собиқ Адлия вазири, профессор

ISBN 978-9943-27-124-1

9 789943 271241